

MASTER'S THESIS

Een honderdjarige in de schijnwerpers

Thomas Mann 1975: De invloed van een herdenkingsjaar op de waardering

van Kerkhoven, P.D.M.

Award date:

2024

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

pure-support@ou.nl

providing details and we will investigate your claim.

Downloaded from <https://research.ou.nl/> on date: 07. Feb. 2025

Open Universiteit
www.ou.nl

Open Universiteit

Masterscriptie

Open Universiteit Nederland, faculteit Cultuurwetenschappen

TITEL: Een honderdjarige in de schijnwerpers

SUBTITEL : Thomas Mann 1975: De invloed van een herdenkingsjaar op de waardering

English: A centenarian in the spotlight

Subtitle: Thomas Mann 1975: The influence of a commemorative year on the appreciation

Student: PDM van Kerkhoven

Studentnr: 852183473

COLOFON

Student: PDM van Kerkhoven

Studentnummer: 852183473

Begeleider: Dr. Jan Oosterholt

Examinator: Dr. Marieke Winkler

Datum verschijnen: 6 mei 2024

Voorwoord

Als je als zestigjarige aan een masterstudie begint, weet je dat je motivatie volledig uit jezelf moet komen. Je studeert niet meer voor een beroep of promotie, maar in de eerste plaats voor het uitdiepen en verbreden van je kennis. Ik koos voor de Open Universiteit met als richting Cultuurwetenschappen. Dat was een logische keuze: in 1984 ontving ik mijn tweedegraads bevoegdheden voor Nederlands en Duits, in 1988 rondde ik mijn studie voor de eerstegraads bevoegdheid Nederlands af. Mijn werkkring lag in het HBO en het bedrijfsleven. Ik vond niet meer de tijd voor een doctoraalstudie, maar als literatuurliefhebber bleef ik lezen. Cultuurwetenschappen bood me de mogelijkheid in eigen tempo en met een eigen studiep pad een master af te ronden. Deze scriptie vormt daarvan de weerslag.

Toen ik startte, werd mijn oude vader ziek en na een half jaar overleed hij. Hoewel we ver van elkaar woonden, bezocht ik hem regelmatig tussen mijn werkzaamheden aan HAS Green Academy en de studie door. Daarna kwam covid. Ik moest mijn eigen curriculum herschrijven en tegelijkertijd werden de spaarzame studiebijeenkomsten van de OU vervangen door online bijeenkomsten. Dat alles maakte het volhouden van het studietraject zwaar. Gelukkig was de inhoud van de modules van het mastertraject inspirerend, niet in de laatste plaats door het enthousiasme en de vakkennis van de docenten en de gehanteerde werkvormen. Bij dezen wil ik mijn docenten danken voor hun motiverende lessen en hun inzet. Een speciaal woord van dank gaat naar mijn begeleider Dr. Jan Oosterholt. Jan reageert altijd snel, hij leest precies en zijn tips zijn zeer bruikbaar. Mijn onderzoek heeft in zijn onderzoekslijn plaatsgevonden. Bedankt Jan voor je ondersteuning!

Een laatste persoon die ik wil bedanken, is mijn vrouw Marijke. Ze heeft me tijdens de hoogte- en vooral dieptepunten onvoorwaardelijk gesteund in mijn keuze voor het studietraject. Dat deed ze met inlevingsvermogen en door steekhoudende argumenten te gebruiken. Dank je wel!

's-Hertogenbosch, mei 2024

Inhoud

Voorwoord	3
Inleiding.....	6
Status quaestionis	7
Onderzoeksvragen	11
Bronmateriaal	11
Thomas Mann	12
Maatschappelijke opvattingen	13
Literaire opvattingen.....	15
Opbouw van de tekst	17
1. Theoretisch kader.....	18
1.1 Inleiding.....	18
1.2 Methode.....	22
1.3 Conclusie	23
2. Receptie in Duitsland	25
2.1 Inleiding.....	25
2.2 Die Thomas Mann Gesellschaft	28
2.3 Conclusie	29
3. Patronen in de waardering tot 1975	30
3.1 Inleiding.....	30
3.2 Nederland tot 1975	31
3.3 Conclusie	35
4. Patronen in de waardering in 1975	37
4.1 Inleiding.....	37
4.2 Nederland in 1975.....	38
4.2.1 Burger versus kunstenaar.....	38
4.2.2 Humor, ironie en parodie	40
4.2.3 Stylist en verteller.....	41

4.2.4 Ruimte voor interpretatie.....	42
4.2.5 Intellectueel baken	43
4.2.6 Discipline en plicht	44
4.2.7 Collagetechniek	44
4.2.8 Vernieuwer in de literatuur	45
4.2.9 Humanistisch	46
4.3 Conclusie	47
5. Patronen in de receptie van Manns werk.....	48
5.1 Inleiding.....	48
5.2 Vergelijking receptie.....	48
5.2.1 Overeenkomsten	49
5.2.2 Verschillen	50
5.2.3 Vergelijking met Duitsland	52
5.3 Conclusie	53
6. Conclusie	55
6.1 Centrale vraag	55
6.2 Vervolgonderzoek	56
Nawoord	58
Samenvatting	59
Summary	60
Literatuurlijst.....	61
Websites.....	66
Bijlage 1 bijdragen in Nederlandse literaire tijdschriften en dagbladen 1975.....	67

Inleiding

Schrijvers komen, schrijvers gaan. Hun invloed is blijkbaar onderhevig aan modes en trends.

Hetzelfde gebeurt met hun romans. Als in 1975 de honderdste geboortedag van Thomas Mann wordt herdacht, verzucht uitgever Martin Ros dat hij bang is dat de herdenking geruisloos aan Nederland voorbijgaat. Waar Mann in Nederland tot aan zijn dood in 1955 veel aandacht kreeg, verflauwde de aandacht na zijn dood. In 1975 is die aandacht blijkbaar tot een dieptepunt gedaald. Dat is een groot verschil met de aandacht die in Oost- en West-Duitsland aan Manns geboortedag werd besteed. Op de Frankfurter Buchmesse van 1974 is de herdenking een van de centrale onderwerpen. Er zijn veel publicaties en tot ver in 1975 is de aandacht voor Mann en zijn teksten opvallend groot.

De receptie van auteurs en hun literaire werken is dus aan verandering onderhevig. Gedurende de tijd verandert de waardering onder invloed van externe factoren als modes en trends, actualiteit en politieke ontwikkelingen. De waarde van een auteur wordt sterk beïnvloed door de mening die gezaghebbende personen uit het literaire veld op dat moment hebben. Dat kan bij een terugblik verrassende inzichten opleveren. Een voorbeeld daarvan is te vinden in een dissertatie over de ontvangst van Duitse literatuur kort voor en kort na de Tweede Wereldoorlog. Daarin bewijst de auteur dat de verschillen voor en na de oorlog minder groot zijn dan men aanvankelijk zou denken. Het idee is, dat door de rol van Duitsland in de Tweede Wereldoorlog de waardering voor Duitse literatuur is verminderd. Dat lijkt niet zo te zijn. De waardering verschuift wel in argumentatie: esthetische, politieke en verzuilingsargumenten nemen in aantal toe of af. Die toe- of afname is echter eerder afhankelijk van de signatuur van het dagblad. Een oorlog is van wezenlijke invloed op de inhoud van literaire recensies, maar die invloed fluctueert onder invloed van het wereldbeeld van de bron.¹

Het onderzoek naar de receptie van een auteur is onderwerp van dit onderzoek. Onderzocht wordt hoe de waardering van een auteur in bepaalde perioden (in dit geval een herdenkingsjaar) zich onder invloed van uitingen van gezaghebbende personen ontwikkelt. Die waardering kan verschillen van de waardering in voorgaande jaren. Voor buitenlandse auteurs geldt dat de waardering in de moedertaal kan verschillen met de waardering in een andere taal en cultuur.

¹ P. Buurman, Duitse literatuur in de Nederlandse dagbladpers 1930-1955. Een historisch-documentair receptie-onderzoek (proefschrift Vrije Universiteit, Amsterdam 1996) 255-272.

Status quaestionis

Als in Duitsland in februari 1933 de maatregelen tegen intellectuelen en kunstenaars plotseling strenger worden, vertrekken veel schrijvers uit Duitsland. Auteurs als Bertold Brecht, Joseph Roth, Stefan Zweig, Heinrich Mann en veel andere kunnen in Nederland rekenen op veel aandacht. Ook Thomas Mann vertrekt met zijn gezin naar Zwitserland. Het is opvallend dat Thomas Mann minder dan andere Exilauteurs aandacht in Nederland heeft gekregen. Léon Hanssen beschrijft in 1985 in *Maatstaf* treffend hoe Manns populariteit in Nederland wel aanwezig was, maar nooit heel groot is geweest.² Dat is opvallend, omdat in andere landen buiten het Duits taalgebied die aandacht er wel is. Drie voorbeelden tonen dat aan. Ze zijn slechts een greep uit het aantal studies dat naar de receptie van het werk van Mann is uitgevoerd. In 1960 beschrijft Ramana Trylich in een onderzoek aan de Edmonton University in Alberta de receptie van Thomas Mann in Frankrijk in de jaren 1924-1930. In 2003 verschijnt in een bundel een artikel van Marte Herwig over 'The magic mountain malady'. Daarin beschrijft Herwig wat de receptie in medische kringen was van *Der Zauberberg*. Zij neemt daarvoor de periode 1924-2000 als onderzoeksgebied. In 2014 verschijnt van de hand van S.G. Gavin een onderzoek naar de literaire receptie van Manns vertaalde werken in de VS gedurende Manns exiljaren. Léon Hanssen constateert dat in het Nederlands taalgebied andere buitenlandse auteurs wel al onderwerp van onderzoek zijn geweest. Als voorbeelden noemt hij Renan en Verlaine en hun band met Nederland. Hanssen ziet in eerste instantie genoeg materiaal.

In 1922 geeft Mann in Amsterdam een lezing waarin hij de ideeën omtrent democratie omarmt. Sinds die tijd kan Mann op meer sympathie rekenen.³ Mann spreekt meermaals in Nederland. In de dertiger jaren wordt hij in Nederland gezien als 'humanistisch verdediger van de cultuur'. Uit religieuze hoek komt voor de Tweede Wereldoorlog kritiek op Manns visie op het leven. Diverse schrijvers spreken hun waardering uit over Manns houding ten opzichte van het Nazisme.

Na de Tweede Wereldoorlog ziet Hanssen de waardering voor Manns standpunten wisselen. Mann krijgt het verwijt dat hij voor de oorlog pas nadrukkelijk afstand van het nazisme nam toen hij in februari 1933 zelf slachtoffer dreigde te worden. Ook zijn pendelen tussen Europa en de Verenigde Staten is verwarrend. Hanssen haalt W.F. Hermans aan, die Mann lichtzinnig in zijn visie op de wereld vindt. Mann is volgens Hermans blijven steken in de 'goede oude tijd'.

² Léon Hanssen, 'Bemind en bewonderd van jongs af. Thomas Mann en Nederland', *Maatstaf* jg 33 (1985) 143.

³ *Ibidem* 144.

Niet iedereen is zo kritisch op Manns opvattingen. Harry Mulisch is een adept van Mann. Mann is voor hem een voorbeeld als schrijver: 'Het wordt steeds duidelijker: de slechts-kunstenaars worden steeds zinlozer, de slechts-filosofen zijn ten dode opgeschreven, en alleen bij de ("mythologische") alliantie tussen die twee liggen de kansen.'⁴

In 1955, vlak voor Manns overlijden, wordt Mann door het Koninklijk Huis ontvangen. Hij wordt zelfs gedecoreerd. Maar in de jaren na zijn dood wordt het stil rond Mann en zijn werk. In deze scriptie wordt ingegaan op de wisselende populariteit van Mann. Mann lijkt in sommige perioden uit de aandacht te zijn verdwenen. Recensenten noemen Mann dan niet of nauwelijks. Onderzocht wordt met welke argumenten men Mann waardeerde en waardoor die aandacht kon toenemen. In 1975 wordt herdacht dat Mann honderd jaar geleden werd geboren in Lübeck. Dat jaar wordt er opvallend veel over Mann gepubliceerd, zowel in dagbladen als in literaire tijdschriften. Als het aantal artikelen toeneemt, is misschien ook sprake van een gewijzigde argumentatie als het gaat op de receptie van Mann.

Na 1975 wordt er jaren lang vrijwel niets meer over de rol van Mann in de Nederlandse literaire tijdschriften gepubliceerd. Jane Fenoulhet bespreekt de aandacht die Simon Vestdijk als schrijver en recensent voor Mann heeft gehad.⁵ Vestdijk is net als Mann van mening dat men zowel kunstenaar als burger kan zijn. Die dubbelrol geeft problemen, omdat men van beide groepen geen volwaardig lid kan zijn.

Pas tien jaar na het jubileumjaar, in 1985, benoemt Léon Hanssen in *Bzzlletin* de waarde van Mann als geweten van Duitsland.⁶ Hanssen destilleert uit interviews een beeld van Mann. Dat beeld getuigt van een grote betrokkenheid bij Duitsland en van een innerlijke strijd waarin Mann altijd streefde naar de synthese van het midden. Hij durfde zijn kwetsbaarheid te tonen. Hanssen erkent dat Mann op dat moment (1985) wat uit de gratie is geraakt. Wel verschijnen er nieuwe vertalingen, waaronder die van Manns dagboeken en zijn gebundelde interviews. Ook in 1985 vragen Martin Ros, Léon Hanssen en Joe von Winter zich in een dubbelnummer en special van *Maatstaf* opnieuw af welke invloed Thomas Mann eigenlijk in Nederland heeft.⁷ Ook zij zijn van mening dat de aandacht voor Mann na de opleving in 1975 weer is verflauwd. In het buitenland, vooral in het Duits taalgebied, verschijnen nog met enige regelmaat boeken over Mann, maar in Nederland lijkt de interesse weggeëbd. Het dubbelnummer van *Maatstaf* besteedt in verschillende artikelen aandacht

⁴ Ibidem 148.

⁵ Jane Fenoulhet, 'De scheppende elite', *Vestdijkkroniek*. Jaargang 1981, 38.

⁶ Léon Hanssen, 'Het geweten van Duitsland', Een bloemlezing van interviews met Thomas Mann', *Bzzlletin* jg 13 (1984-85) 51.

⁷ Léon Hanssen, Martin Ros, G.A. von Winter, 'An amazing Family, waarom daarom', *Maatstaf* 8/9, jaargang 33 (1985) 2.

aan meer leden van de familie Mann. Léon Hanssen is het dubbelnummer van *Maatstaf* van mening dat het thema 'Thomas Mann en Nederland' de moeite van het onderzoeken waard is.⁸ Hij maakt een opzet voor een onderzoek, maar moet reeds snel bekennen dat er relatief weinig materiaal is. Daarna begint hij aan de biografie van Menno ter Braak. Niet toevallig waren Ter Braak en Mann goede bekenden. Hanssen onderzoek leidt tot een tweedelige biografie van ter Braak. Het onderzoek naar Mann blijft onvoltooid.⁹

Piet Kralt bespreekt de mening van Simon Vestdijk over Mann. Vestdijk was tot in de Tweede Wereldoorlog weinig gecharmeerd van Manns werk. Dat veranderde na het lezen van *Doktor Faustus*.¹⁰ Ook J.H. de Roder ziet deze cesuur in Vestdijks houding.¹¹ Het is opvallend dat artikelen over Vestdijks houding ten opzichte van Mann verschijnen, maar dat de invloed van Vestdijk op Mann niet wordt onderzocht. Hetzelfde geldt voor onderzoek naar de invloed van Mann op Ter Braak als leidinggevende recensent. Omgekeerd is Ter Braaks invloed op Mann nooit onderwerp van onderzoek geweest.

In 1986 vergelijkt Mirjam Rotenstreich in *Bzzlletin* een werk van Alfred Kossmann en een werk van Mann om te concluderen dat er overeenkomsten zijn, maar dat die minder groot zijn dat gedacht.¹² De invloed van Mann op Kossmann lijkt niet groot te zijn. Over Kossmanns visie op Mann komen we in dit artikel niets te weten.

Er zijn ook nog levende auteurs die Mann waarderen. Een auteur, redacteur en recensent die beschrijft hoe Mann zijn werk heeft beïnvloed, is P.F. Thomése. Hij beschrijft in een lezing voor de SLAU (Stichting Literaire Activiteiten Utrecht) en Studium Generale van de Rijksuniversiteit Utrecht welke invloed vooral de lezing van *Der Zauberberg* op hem en zijn schrijverschap heeft gehad.¹³ Mann heeft altijd overzicht en neemt de juiste positie in, Mann neemt altijd afstand. Zijn gebruik van de auctoriale verteller is niet die van een alwetende, maar van een verteller die zich aan de lezer verontschuldigt dat hij niet bepaald een alwetende persoon is. Thomése noemt dit de vrijheid, de vrijheid om het niet precies te weten, niet precies te weten hoe het zit. Mann toont dat het leven

⁸ Léon Hanssen, 'Bemind en bewonderd van jongs af. Thomas Mann en Nederland', *Maatstaf* 8/9, jg 33 (1985) 143.

⁹ Het onderzoek naar receptie van buitenlandse teksten in het Nederlands taalgebied wordt uitgebreid besproken in hoofdstuk 1 ('Theoretisch kader').

¹⁰ P. Kralt, 'Dichter versus burger. Het beeld van Thomas Mann bij Vestdijk', *Vestdijkkroniek*. Jaargang 1995, 172.

¹¹ J.H. de Roder, 'Het glinsterend pantser leest Doktor Faustus, Vestdijk tegenover Thomas Mann', *Vestdijk-jaarboek*, Jaargang 1997, 83.

¹² Mirjam Rotenstreich, 'Is Kossmann Thomas Mann schatplichtig? Een vergelijking tussen 'Geur der droefenis' en 'Tonio Kröger', *Bzzlletin* Jaargang 15-16 (1986) 43, 49.

¹³ P.F. Thomése, 'Enkele paralipomena aangaande Thomas Mann', *De Gids*. Jaargang 169 (2006) 121, 123, 127, 128.

ingewikkelder is dan het op het eerste gezicht lijkt. Niets is wat het lijkt. De auteur moet de indruk wekken helder te zijn in zijn overdenkingen. Voor Thomése als recensent en redacteur geldt Mann als voorbeeld.

Maarten Doorman toont in 2011 aan dat het lezen van *Der Zauberberg* Vestdijk heeft geïnspireerd.¹⁴ Vestdijk valt het op dat op de Toverberg de ziekte niet alleen het leven beheerst, maar het leven zelfs schept. Vestdijk ziet ook als recensent de kwaliteiten van Mann als schrijver hierin weerspiegeld.

Marc van Zoggel laat zien dat Harry Mulisch door Mann is beïnvloed. Mulisch en Mann delen hun visie op ironie als middel om afstand van de realiteit te kunnen nemen.¹⁵ Door die afstand is het mogelijk ook andere visies de revue te laten passeren. In het gebruik van ironie als stijlmiddel ziet Mulisch dat Mann voor hem onovertroffen is. In Mulisch' essays komt die bewondering tot uitdrukking.

Er bestaan reeds boeken en artikelen over de receptie van Thomas Mann in andere landen. Léon Hanssen noemt de Verenigde Staten, de Arabische wereld, Denemarken, (West- en Oost-) Duitsland, Egypte, Engeland, Frankrijk, Hongarije, Israël, Italië, Japan, Kroatië, Litouwen, Noorwegen, Oostenrijk, Palestina, Polen, Rusland, Servië, Scandinavië, Spanje, Tsjecho-Slowakije, Turkije, Zweden en Zwitserland.¹⁶ Het is opvallend dat Nederland in dit rijtje ontbreekt.

De plaats van Thomas Mann en zijn oeuvre binnen het Nederlandse literaire systeem is al met al nauwelijks onderwerp van onderzoek geweest. De bovenstaande opsomming toont dat aan. In bijna vijftig jaar na het herdenkingsjaar 1975 is de visie van Nederlandse auteurs en recensenten op Mann vrijwel nooit onderwerp van onderzoek geweest. Dat geldt zeker niet voor alle Duitstalige auteurs. De invloed van tijdgenoten als Stefan Zweig, Joseph Roth en Robert Musil is vaker onderzocht. Mann lijkt in Nederland te worden gelezen, maar de receptie is niet daadwerkelijk onderzocht. Zijn invloed lijkt in eerste instantie in het literair discours niet bijzonder groot te zijn, al is daar weinig bewijsmateriaal uit onderzoeken voor. Dat is een groot verschil met onderzoek naar de receptie van Mann in Duitsland. Daar verschenen duizenden artikelen over Manns leven en werk. Ook zijn invloed was regelmatig onderwerp van onderzoek, zoals hierna nog zal blijken.

¹⁴ Maarten Doorman, 'Grand Hotel Afgrond en wij; Over tijd en engagement in 'Der Zauberberg', *Hollands Maandblad*, Jaargang 2011 (758-769) 47.

¹⁵ Marc van Zoggel, 'Een échte ironicus', De rol van Thomas Mann in de ironieopvatting van Harry Mulisch', *Internationale Neerlandistiek* 51 (2013) nummer 3, 204.

¹⁶ Léon Hanssen, 'Bemind en bewonderd van jongs af. Thomas Mann en Nederland', *Maatstaf* 33 (1985) 143.

Onderzoeksvragen

Op basis van het voorafgaande kan worden geconcludeerd dat de receptie in Nederland van Mann maar beperkt is onderzocht. Dit onderzoek wil een bijdrage leveren aan het onderzoek naar die receptie in Nederland.

De vraag die in het onderzoek zal worden beantwoord, luidt:

‘In hoeverre leidde in 1975 de viering van de honderdste geboortedag van Thomas Mann in Nederland tot een verandering van het beeld van Mann en diens werk?’

- Welke patronen zijn te herkennen in de receptie van het werk van Mann vóór 1975?
- Welke patronen zijn te herkennen in de receptie van het werk van Mann in het herdenkingsjaar 1975?
- in hoeverre wijkt de Mannreceptie in Nederland af van die in Duitsland en kan men spreken van een toe-eigening van Mann in het Nederlandse literaire systeem?

Buitenlandse literatuur heeft de vormgeving van de repertoires van Nederlandse actoren in het literaire veld (schrijvers, critici, uitgevers, redacteurs, lezers) in sterke mate gekleurd. In het relatief kleine Nederlandse taalgebied moet de invloed van auteurs uit andere talen (Engels, Duits, Frans) groot zijn. Het onderzoek naar die invloeden uit het buitenland is nog relatief jong. Daarmee is het belang van het onderzoek aangegeven: het levert een bijdrage aan het onderzoek naar de rol of functie van buitenlandse literatuur in Nederland. Thomas Mann was in veel landen een schrijver van aanzien. Zijn werk moet ook door veel Nederlandse critici zijn gelezen. Gerenommeerde auteurs als Menno ter Braak, Harry Mulisch en Simon Vestdijk hebben aangegeven dat ze door het werk van Mann zijn beïnvloed in essays en kritieken. Om die invloed te onderzoeken moet eerst worden vastgesteld wat die waardering inhield.

Bronmateriaal

Het bronmateriaal voor dit onderzoek komt voornamelijk uit literaire tijdschriften die in Nederland werden uitgegeven. Die worden voor het herdenkingsjaar 1975 aangevuld met artikelen uit dagbladen. Die keuze werpt enerzijds een beperking op. Het is namelijk de vraag in hoeverre de literaire tijdschriften in Nederland een homogene groep vormen. Bovendien, door de keuze voor

literaire tijdschriften zouden bruikbare dagbladartikelen die Thomas Mann als onderwerp hadden buiten beschouwing worden gelaten. De artikelen uit dagbladen vormden in 1975 een belangrijke bron. Daar vond het discours net zo intensief en diepgaand plaats. Vooral in cultuur- en boekenbijlages vond een levendige en vooral ook actuele discussie plaats. De auteurs van de artikelen in de literaire tijdschriften en de dagbladen zijn actoren die handelen op basis van een gedeeld repertoire. Zij maken grotendeels onderdeel uit dezelfde groepen.¹⁷ Daardoor is het beter mogelijk uitspraken over de waardering van Manns werk te plaatsen. Om een beter inzicht in de waarde van die uitspraken te verkrijgen verdient het aanbeveling Manns leven, werk en vooral zijn maatschappelijke en literaire opvattingen nader te bezien. Dat gebeurt in de volgende paragraaf. In het kort zal worden ingegaan op de argumenten die ondersteunen waarom Mann een belangrijk auteur is en wat zijn opvattingen inhielden.

Thomas Mann

In de wereldliteratuur van de twintigste eeuw is Thomas Mann (1875-1955) een grote naam. Hij valt met recht in de categorie 'wereldliteratuur'. De criteria voor wereldliteratuur, zoals David Damrosch die heeft geformuleerd, zijn van toepassing op het werk van Mann.¹⁸ Damrosch hanteert drie criteria voor wereldliteratuur: wereldliteratuur is 'elliptical refraction of national literatures'. Met dit eerste criterium bedoelt Damrosch dat een tekst door lezers uit verschillende culturen op een andere manier kan worden gelezen. Een werk tot de wereldliteratuur behoort, behoudt de kenmerken van eigen cultuur, maar die kenmerken vervagen naarmate het werk verder van de eigen cultuur wordt gelezen. Wereldliteratuur vormt een brug tussen de beide culturen.¹⁹

Wereldliteratuur is ook 'writing that gains in translation'. Met het tweede criterium is bedoeld dat een tekst in vertaling een extra betekenislaag kan krijgen. Die betekenislaag is afhankelijk van de goede vertaling in de nieuwe taal. Een goede vertaling biedt nieuwe context.²⁰

Het derde en laatste criterium voor wereldliteratuur is 'a mode of reading, a detached engagement with the world beyond your own.' Daarmee bedoelt Damrosch dat een werk ons de lezer de mogelijkheid biedt van een manier van lezen die buiten de eigen belevingswereld ligt. Damrosch is

¹⁷ De groepen van actoren worden in hoofdstuk 1 nader toegelicht.

¹⁸ David Damrosch, 'What is world literature?' (2003) in: Th D'haen, ea ed., *World literature: a reader* (Londen en New York 2013) 201-205.

¹⁹ Ibidem 201-202.

²⁰ Ibidem 202-204.

van mening dat wereldliteratuur geen set klassieke boeken is. Het is eerder een manier van lezen. Het gaat om een krachtenveld dat uit verschillende culturen komt. Dat krachtenveld is van de interactie tussen die culturen afhankelijk. Afstand tot de eigen cultuur van een werk kan helpen de invloed van het werk te waarderen.²¹

De teksten van Thomas Mann worden in Nederland in meer perioden gelezen. Hij moet daardoor regelmatig in de belangstelling van critici hebben gestaan. Zo is *Der Zauberberg* in 1927 en 1975 in het Nederlands vertaald. In 2012 vond nog een hertaling van de versie uit 1975 plaats. *Der Tod in Venedig* is in tweeënveertig talen een of meer keer vertaald. In het Nederlands gebeurde dat in 1955, 1971 en 2002.²² Manns laatste roman, *Doktor Faustus* uit 1949, is slechts eenmaal in het Nederlands vertaald. Dat gebeurde in 1985. Het is de vraag wat de werkelijke waarde van Manns teksten voor Nederland inhoudt. De Arbeiderspers heeft de volgende vertalingen nog in druk: *De Buddenbrooks*, *De Dood in Venetië*, *De Toverberg*, *Lotte in Weimar* en *Doctor Faustus*. Dat is slechts een deel van zijn literaire werk. Het niet-literaire deel ontbreekt geheel. In hoeverre Mann voor critici als richtinggevend werd en wordt gezien, is de vraag.

Maatschappelijke opvattingen

In 1875 wordt Paul Thomas Mann in Lübeck geboren in een welvarend gezin. Zijn denkbeelden aan het eind van de eeuw zijn burgerlijk-conservatief. Ook internationalisme, katholicisme en liberalisme verafschuwt hij. Bij vlaggen verkondigt hij zelfs anti-semitische denkbeelden. De Duitse cultuur staat voor de jonge Mann boven alle andere culturen. Goethe en Wagner zijn voor Mann grote voorbeelden. Het leven bestaat uit persoonlijke ontwikkeling en bezit. Degelijkheid, fatsoen en regelmaat prevaleren. Voor Mann is literatuur schrijven gedisciplineerd en hard werken. Hij houdt zich buiten de politieke en maatschappelijke discussies. Mann vindt zichzelf onafhankelijk burger en kunstenaar. Naar de buitenwereld kiest hij voor de burger als leefstijl. Ondanks dat hij homoseksuele gevoelens heeft, trouwt hij en leidt een leven als trouw echtgenoot en vader. Met zijn gevoelens voor mannen zal hij niet te koop lopen.

In 1914, aan het begin van de Eerste Wereldoorlog, is hij overtuigd van het juiste besluit van de keizer de oorlog te starten. Mann steunt in een aantal essays in 1914 en 1915 onder meer de invasie in België. In de jaren tot 1918 schrijft Mann aan *Betrachtungen eines Unpolitischen*. Daarin laat Mann

²¹ Ibidem 204-205.

²² Holger Pils und Kerstin Klein, 'Daten zur Rezeption', In: *Wollust des Untergangs, 100 Jahre Thomas Manns Der Tod in Venedig* (Göttingen 2012) 172-173.

zich opnieuw van zijn conservatieve kant zien. Hij ageert tegen een democratisch kiesrecht, verdedigt onder andere de aanval op het schip de *Lusitania* en de onbeperkte duikbootoorlog op de Noordzee. Hij verdedigt het keizerrijk onder Wilhelm de Tweede als minst slechte staatsvorm. Mann is van mening dat Duitsland als natie een unieke positie inneemt die niet te vergelijken is met de democratische uitgangspunten van Frankrijk, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten. Mann beroept zich op het werk van onder andere Nietzsche, Dostojewski en Goethe, Wagner en Schopenhauer. Hij noemt zelfs nationalistische en antisemitische schrijvers. In zijn gedachten noemt hij zich democraat, maar gevoelsmatig is hij conservatief.²³ Hoewel Mann voor algemeen kiesrecht is en weinig op heeft met de keizer vindt hij de monarchie de minste slechte staatsvorm. In de teksteditie uit 2009 blijkt, dat de tekst een analyse geeft van wat Duitsland ideologisch en psychologisch tijdens de Eerste Wereldoorlog was.²⁴ De kunstenaar bevindt zich volgens Mann in een positie dat hij zich buiten de maatschappelijke discussies mag houden. Het 'unpolitische' uit de titel geeft zijn 'ivoren-torenpositie' aan.

Na de wapenstilstand van 1918 verandert Manns inzicht. Mann realiseert zich, dat een democratisch staatsbestel het volk meer biedt dan een keizerrijk. In latere jaren heeft Mann de tekst herzien en ingekort. Volgens hem geschiedde dat door voortschrijdend inzicht. Hij ziet dat in de maatschappij na de Eerste Wereldoorlog de Duitse cultuur niet langer hoogstaand is, maar dat er steeds minder morele vorming en individuele verantwoordelijkheid is. Daarvoor in de plek komt vermaak, sport en een cultus van het materialisme. De waarheid staat onder druk. Mann realiseert zich dat humaniteit voor nationalisme gaat. Binnen enkele jaren toont hij begrip voor de veranderde omstandigheden en werpt hij zich op als verdediger van de Weimarrepubliek, die juist democratisch en anti-nationalistisch was. Dit voorval markeert de eerste verandering in Manns denkwijze. Hij wacht lang met het op papier verwoorden van die verandering in zijn denken. Pas in januari 1933 schrijft Mann in een brief dat hij van mening is dat de intellectueel de democratie moet omarmen. Dat is een maand vóór de machtsovername door Hitler. Mann is al zestig en realiseert zich, dat hij als bedachtzaam kunstenaar boven de partijen kan staan en vanuit die positie aandacht kan vragen voor verdraagzaamheid en humaniteit. Het is zijn tweede verandering in denken. Zijn vlucht in 1933 naar Zwitserland is noodzakelijk om een plaats te hebben waar hij in vrijheid kan denken.

Mann ontwikkelt zich, hij is rond de Tweede Wereldoorlog het geweten van Duitsland. Hij valt in de categorie 'grootauteur'.²⁵ De grootauteur beschouwt zichzelf als vertegenwoordiger van zijn

²³ Hermann Kurzke, 'Die Politisierung des Unpolitischen', In: *Thomas Mann Jahrbuch 22* (2009) 62.

²⁴ Ibidem 65.

²⁵ Mathijs Sanders, 'De grootauteur', in Erica van Boven en Pieter Verstraeten ed., , *Schrijverstypen. De moderne auteur tussen individu en collectief* (Hilversum 2016) 152-153.

generatie en zijn land. Thomas Mann ziet zichzelf als de verpersoonlijking van de Duitse cultuur. Dat gevoel draagt hij in het buitenland uit. Bij aankomst in de Verenigde Staten zou hij hebben gezegd: “Wo ich bin, ist die deutsche Kultur”. In 1943 stelt Theodore Roosevelt voor dat Mann de tegenhanger van Hitler moet worden. Mann zou een schaduwregering gaan leiden. Na de Tweede wereldoorlog heeft Mann zich positief uitgelaten over de hereniging van de beide Duitslanden. Hij is kritisch over de rol die oud-nazi's in de BRD konden spelen. Daarin is zijn derde cesuur in denken te herkennen.

Aan het eind van zijn leven keert Mann naar Zwitserland terug. Mann blijft strijden voor een alomvattend humanisme, dat het menselijk bestaan overziet en durft ter discussie te stellen. De politieke realiteit moet worden onderkend. Daarom is Mann is teleurgesteld in de westerse democratieën, die economische belangen laten prevaleren boven humanistische idealen. Een van zijn laatste lezingen geeft hij in Leiden. Dat is de Schiller-voordracht. Hij ontvangt na afloop van de minister van Buitenlandse Zaken het Commandeur-kruis van de Orde van Oranje-Nassau.²⁶ Tijdens zijn laatste vakantie in Noordwijk wordt hij opgenomen in een ziekenhuis. Na de repatriëring overlijdt hij in 1955 op tachtigjarige leeftijd in Zürich. Zijn nalatenschap rust onder andere in Zürich, Los Angeles en op Princeton University. Tot zover Manns maatschappelijke opvattingen. Hij heeft ook zeer regelmatig uiteengezet wat zijn ideeën op literair gebied waren. Die volgen hieronder.

Literaire opvattingen

Thomas Mann start niet alleen als behoudend denker, maar ook als conservatief schrijver. Mann is een buitenbeentje: grote tijdgenoten als Hauptmann beschrijven het kleinburgerlijk leven, de decadentie en het voorbeschikt zijn voor het noodlot. Religie speelt een belangrijke rol.²⁷ Mann moet weinig hebben van het Naturalisme met zijn decadentie, morbiditeit en kunstenaars die gedoemd zijn tot wanhoop en drugsgebruik. In zijn vroege werk overheerst zijn overtuiging dat de kunstenaar het eerder van discipline en doorzettingsvermogen moet hebben. Iedere schrijver die kiest voor het nalopen van het gevoel in plaats van het beredeneerd denken is volgens Mann ten dode

²⁶ De rang van commandeur in de Orde van Oranje-Nassau werd en wordt tijdens staatsbezoeken aan het hogere kader van bestuur en krijgsmacht uitgereikt.

²⁷ Wolfgang Beutin ea, *Deutsche Literaturgeschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, (Berlin, 2019) 350-352.

opgeschreven. De tegenstelling 'apollinisch/ verstand' versus 'dionysisch/ begeerte' valt voor Mann uit in het voordeel van het eerste paar.²⁸

Begin jaren twintig, gedurende het samenstellen van *Der Zauberberg*, ontstaat een verandering in Manns visie op literatuur. Mann toont zich een Modernist zoals Joyce, Proust, Woolf, Gide en Svevo. In Nederland zijn in het werk van onder andere Carry van Bruggen, Vestdijk, Ter Braak en Du Perron Modernistische kenmerken te vinden. De Modernistische auteur interpreteert de wereld als voorlopig en fragmentarisch. Men toont interesse voor verschillende manieren waarop kennis van de wereld onder woorden kan worden gebracht, maar komt zelf slechts ten dele aan kennisoverdracht toe. Dogmatisme maakt plaats voor voorzichtige hypothesen. Mann is sterk door de denkbeelden van Schopenhauer en Nietzsche beïnvloed. Manns latere werk (vanaf *Der Zauberberg*, 1924) is dus Modernistisch te noemen. Voor *Doktor Faustus* (1947), Manns laatste roman, geldt dat ook nog. Deze roman valt al buiten de periode van het Modernisme (1910-1940), maar bevat voldoende elementen om hem Modernistisch te noemen. Men conformeert en engageert zich als schrijver niet.²⁹

Modernistische teksten worden gekenmerkt door onzekerheidsfactoren. Zo is de relatie tussen verteller en personages een relatie van twijfel en zeker niet alwetend. De verteller wordt niet zelden geïroniseerd.³⁰ In *Der Zauberberg* schetst Mann een wereld die niet overzichtelijk, maar eerder gefragmenteerd is. Niets is wat het lijkt. Het open einde doet een beroep op de lezer om een eigen mening te vormen. De lezer krijgt de kans aan te vullen wat niet coherent aan het verhaal is.³¹ Mann parodieert de realistische roman door motieven over te nemen (verstandige buitenstaanders, natuurbeschrijvingen, personages die de waarheid in pacht hebben). Kennisoverdracht is een stap te ver. Er is geen hogere waarheid. Daarin onderscheidt Mann zich samen met andere Modernisten van de klassieke roman, waarin de wereld voor de lezer wordt ontleed.

Het is opvallend dat Mann in het werk van Fokkema en Ibsch wordt genoemd. Zij constateren dat Mann een belangrijke bijdrage aan de literatuur van de twintigste eeuw heeft geleverd. Dat heeft blijkbaar niet geleid tot veel invloed in het Nederlands taalgebied. Zijn statuut als 'figuur' is niet gevestigd.

In 1929 wordt Thomas Mann voorgedragen voor de Nobelprijs. Hij ontvangt de prijs opvallend genoeg voor *Die Buddenbrooks*, niet voor *Der Zauberberg*. Dat laatste boek is voor enkele juryleden

²⁸ Martin Nies, 'Die unwahrscheinlichste der Städte, Raum als Zeichen in Thomas Manns Der Tod in Venedig', In: *Wollust des Untergangs, 100 Jahre Thomas Manns Der Tod in Venedig* (Göttingen 2012) 19.

²⁹ Douwe Fokkema en Elrud Ibsch, *Het Modernisme in de Europese letterkunde*, (Amsterdam 1984) 10-11.

³⁰ Ibidem 38-39.

³¹ Ibidem 42-43.

te modern, te duister. Mann vindt in Nederland een lotgenoot in Menno ter Braak. Beide auteurs ontmoeten elkaar meermaals als Mann met zijn gezin in Noordwijk aan Zee vakantie viert. Mann ziet in ter Braak een auteur die met rede en intellectuele bagage de barbarij van de dictatuur probeert te bestrijden. De zelfgekozen dood van Ter Braak in 1940 wijt Mann aan de Nazi's en hun verderfelijke visie op de cultuur.

Mann is een groot auteur, die in de twintigste eeuw in veel talen werd gelezen. Zijn teksten zijn diverse malen vertaald en uitgegeven. Hij wordt in Nederland nog steeds gelezen. Het is echter nooit onderzocht wat de (veranderende) receptie van zijn werk in Nederland inhoudt. Dat is opvallend, gezien zijn status. De receptie kan door de tijd veranderen, een plotselinge aandacht kan de receptie doen veranderen en de receptie kan anders zijn dan de receptie in Duitsland.

Opbouw van de tekst

De opbouw van de tekst: in het eerste hoofdstuk wordt het theoretisch kader beschreven aan de hand waarvan de receptie van Manns werk wordt beoordeeld. In hoofdstuk 2 wordt de receptie in Duitsland beschreven. In dit hoofdstuk worden argumenten aangedragen die het mogelijk maken de receptie in Duitsland en Nederland te vergelijken. Daarmee kan worden bekeken of de Nederlandse receptie van de Duitse afwijkt. Het antwoord biedt de mogelijkheid een specifieke toe-eigening van Mann in het Nederlandse literatuursysteem te onderkennen. Hoofdstuk 3 behandelt de patronen in de waardering van Manns werk vóór het herdenkingsjaar. Daarna worden in hoofdstuk 4 de patronen beschreven die in 1975 waren te onderscheiden. In hoofdstuk 5 volgt een vergelijking tussen de gevonden patronen van vóór 1975 en in 1975. Hoofdstuk 6 bevat het antwoord op de hoofdvraag en de conclusie die kan worden getrokken over de receptie van het werk van Mann. Het nawoord geeft aanzetten tot verder onderzoek.

1. Theoretisch kader

1.1 Inleiding

Het onderzoek naar de receptie van buitenlandse auteurs in Nederland heeft sinds het begin van de eenentwintigste eeuw een ontwikkeling doorgemaakt.³² Men startte vanuit de observatie dat buitenlandse auteurs het literaire discours in Nederland hebben gekleurd. Dit gegeven was tot dan toe nauwelijks onderwerp van onderzoek geweest. Daarmee werd een wezenlijk onderdeel van de Nederlandse literaire discours veronachtzaamd. Er ontbrak een studie waarin voor een langere periode en op basis van een systeemtheoretische aanpak wordt nagegaan hoe buitenlandse literatuur in Nederland functioneerde. Het object van onderzoek werd 'literatuur in Nederland': literatuur die in het Nederlandse polysysteem functioneerde.³³ Dit is een term die verder wordt toegelicht.

De theoretische basis van het onderzoek wordt gevormd door de polysysteemtheorie, zoals die vanaf de jaren zeventig werd ontwikkeld door Itamar Even-Zohar. Even-Zohars polysysteemtheorie ontstond na de constatering dat een systematische benadering van de invloeden die auteurs ondergaan van buitenlandse collega's grotendeels ontbrak. Voor Even-Zohar is literatuur niet een losstaande sociale activiteit met eigen regels en wetten. Literatuur is voor hem eerder een geïntegreerd fenomeen binnen een maatschappij. Het is evident, dat literatuur verschillende rollen in de bron- en doelcultuur kan spelen. Dat gegeven was voor Even-Zohar essentieel. De plaats die een auteur of een tekst in de doelcultuur kan krijgen, is afhankelijk van veel factoren.

Holmes constateert dat vertalingen altijd een bewerkte brontekst zijn.³⁴ Een auteur die in de brontaal invloed heeft, hoeft die invloed niet zonder meer in een doeltaal te hebben. Een vertaling maakt deel uit van een nieuwe linguïstische context. De woorden krijgen voor een lezer alleen betekenis als ze binnen die specifieke context worden geïnterpreteerd. Bovendien maakt een vertaalde tekst deel uit van een literaire intertekst: teksten in een bepaalde taal worden beïnvloed door de daar geldende literaire traditie. Tenslotte bestaat een vertaalde tekst binnen een socioculturele traditie, waarin ideeën een functie hebben die meestal verschillen van de functie in de brontaal. De receptie in

³² Mathijs Sanders, 'De receptie van buitenlandse literatuur in Nederland in de twintigste eeuw', *Neerlandistiek.nl* (2007) 1-4.

³³ *Ibidem* 2.

³⁴ James Holmes, 'De brug bij Bommel herbouwen', Peter Verstegen vert., in: T. Naaijens e.a. ed., *Denken over vertalen*. Tekstboek vertaalwetenschap (Nijmegen 2010) 183.

Nederland kan daarom verschillen van de receptie in Duitsland. Het is de vraag of Mann in Nederland net zo'n grote rol speelt als in Duitsland. Dat zal maar zeer de vraag zijn: Mann was in moederland Duitsland altijd al een grote naam. Niet al zijn teksten zijn in het Nederlands vertaald. De kans dat Mann in Nederland ook zo groot was, lijkt daarom klein.

In de systeemtheorie worden de kernbegrippen 'systeem' en 'repertoire' gehanteerd. Dat laatste wordt gezien als de intellectuele basis van een deelnemer in het literair systeem.

Nederlandse lezers van buitenlandse literatuur publiceerden onder meer in verschillende literaire tijdschriften. Het geeft een beeld van de relaties tussen Nederlandse intellectuelen en de buitenlandse literaire actualiteit. Onderzoek naar de ontvangst van buitenlandse literatuur in Nederland maakt inzichtelijk welke functies buitenlandse literatuur kon hebben binnen een relatief klein literair polysysteem als het Nederlandse.³⁵ Daardoor kan inzichtelijk worden gemaakt wat enerzijds de moderne Nederlandse literatuur voor plaats inneemt in een internationaal vergelijkend kader. Anderzijds kan worden onderzocht welke functie buitenlandse literatuur in Nederland heeft. Buitenlandse literatuur kan in de doelcultuur Nederland een andere rol vervullen dan in de eigen broncultuur. De vergelijking met de Duitse cultuur is te vinden in het volgende hoofdstuk.

Jan Oosterholt constateert dat het Nederlandse literatuur al in de negentiende eeuw input van andere literaturen nodig had.³⁶ In een volgend artikel constateert Oosterholt dat het uitgangspunt moet zijn dat een literair systeem een eigen omgeving ontwerpt.³⁷ Buitenlandse literatuur wordt pas opgemerkt en verwerkt op het moment dat deze 'vreemde' cultuurvorm een functie toebedeeld krijgt in het 'doelsysteem'. Daarmee toont Oosterholt aan dat het van belang is dat de functie in de doeltaal (in dit geval het Nederlands) wordt onderzocht. Receptie-onderzoek is daarbij een nuttig hulpmiddel.

Uitgangspunt in dit onderzoek vormt de Nederlandse receptie van het werk van Thomas Mann. Het corpus bestaat, zoals in de inleiding is vermeld vooral uit teksten in literaire tijdschriften en voor 1975 ook uit dagbladartikelen. In het onderzoek wordt gebruik gemaakt van de uit de systeemtheorie van Itamar Even-Zohar (1990) afgeleide benadering van Mathijs Sanders.³⁸ Sanders is van mening dat vertaling, interpretatie en waardering van een buitenlands auteur in de doelcultuur

³⁵ Ibidem 4.

³⁶ Jan Oosterholt, 'Internationale neerlandistiek en de onbegrensde mogelijkheden van het receptie-onderzoek', *TNTL* 125 (2009) 190.

³⁷ Jan Oosterholt, 'Buitenlandse literatuur als katalysator in het poëtische debat, Berthold Auerbach en het genre van de dorpsvertelling in het Nederlandse literaire systeem (1845-1885)', *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, Jaargang 128 (2012) 236.

³⁸ Mathijs Sanders, *Europese papieren. Intellectueel grensverkeer in het interbellum* (Nijmegen 2016) 169-185.

worden beïnvloed door de belangen van gezaghebbende personen. Dit is een uitgangspunt van receptiestudies. Teksten krijgen waarde en betekenis doordat gezaghebbende personen waarde en betekenis aan de tekst toekennen.

Betekenis en functie van teksten in de broncultuur kunnen, zoals hiervoor reeds is vermeld, verschillen van betekenis en functie in een doelcultuur.³⁹ De functie van buitenlandse literatuur in relatie tot de personen die in het literaire veld actief zijn, is wezenlijk. Door inhoudelijke patronen in recensies en artikelen te onderzoeken moet het mogelijk zijn de waarde van een buitenlandse auteur onder woorden te brengen. Een auteur kan als voorbeeld voor een stroming of tijdperk gelden.

Het onderzoek naar literair -sociaal gedrag is terug te voeren op de veldtheorie van Pierre Bourdieu. Het is interessant te onderzoeken wat de mechanismen van het literaire veld zijn, wie de actoren en instituties zijn die betrokken zijn bij de productie, distributie en consumptie van literatuur.⁴⁰

Uitgangspunt in onderzoek naar deze actoren en instituties moet gericht zijn op hun gedrag en hun uitspraken over literatuur. Veel draait binnen het literaire veld om macht. Sanders onderkent dat deze zoektocht naar strategische posities eenzijdig is. Hij geeft het voorbeeld van de theorie van Pascale Casanova. Zij is van mening dat perifere literaturen zich bij voorkeur aanpassen aan de centrale en leidende literaturen. Macht en status spelen daarbij een grote rol. Nationale literaturen kunnen zich aanpassen aan de dominante literaturen ('assimilatie'). Zij kunnen zich echter ook bewust afzetten en een eigenheid nastreven ('differentiatie'). Recent onderzoek heeft aangetoond dat individuele schrijvers deze machinaties doorzien en dat zij met de regels experimenteren.

Sanders kiest voor een inductieve aanpak. In zijn inductieve aanpak gaat hij uit van waarneming van fenomenen om pas daarna verbanden te zoeken. In zijn optiek reguleren instituties het sociale verkeer, doordat zij normen en betekenisstructuren genereren. Daarmee perken ze de individuele vrijheid in, maar ze bieden ook de mogelijkheid voor nieuwe inzichten. Binnen deze instituties ontwikkelen zich relaties tussen relevante actoren die gemeenschappelijke belangen en conventies delen. De instituties vertonen in hun gedrag patronen. Voorbeelden daarvan zijn de auteur die besluit een tekst in een specifiek tijdschrift te publiceren, een redacteur die ingrijpt in een voorliggende tekst om de tekst aan actuele criteria te laten voldoen of een uitgeverij die besluit bepaalde schrijvers aan te trekken.

Sanders neemt concepten samen die de onderzoeken naar dimensies van teksten combineren met de analyse van de ruimte die instituties bieden waarin teksten worden geschreven. Sanders verdeelt de fenomenen in twee categorieën: 'repertoire' en 'model'. 'Repertoire' staat voor onderzoek naar

³⁹ Ibidem 169.

⁴⁰ Ibidem 170.

de manier waarop literatuur functioneert binnen de relatie met andere artistieke, mediale en sociale domeinen.⁴¹

Het tweede concept betreft 'model'.⁴² Modellen kunnen op drie niveaus worden onderscheiden:

- Denkstijl: een cognitief model dat de randvoorwaarden van elke cognitie bepaalt en uitmaakt wat goede vragen en antwoorden zijn. De deelnemers doen dat onbewust;
- Genre: een generisch model (van toepassing op een samenhangende groep) dat mede bepaalt hoe een gezaghebbend persoon uit het literaire veld zich kan, moet of wil presenteren;
- Figuur: een individu dat als richtinggevend voorbeeld kan worden uitgevoerd.

Een 'model' maakt het voor lezers mogelijk nieuwe literatuur te begrijpen. Het model is dan een cognitief frame dat nieuwe waarnemingen inkadert en stuurt. Critici, schrijvers en andere belanghebbenden uit het literaire veld kunnen zich positioneren in het literaire veld door een bepaald model of bepaalde voorgangers te volgen. Echter, het onderzoek naar die invloed wordt bemoeilijkt, doordat weinig moderne auteurs hun invloed willen benoemen. Het zou afbreuk doen aan het imago van onafhankelijk kunstenaar. De auteur moet voldoen aan het beeld van authentiek en uitzonderlijk.⁴³ In dit onderzoek wordt bekeken of Thomas Mann voor critici als 'figuur' dient. In hoeverre was Mann gezaghebbend en richtinggevend?

'Model' in het bijzonder en 'repertoire' vormen de tools waarmee inzicht in de dynamiek van receptieprocessen wordt verkregen. Daarnaast is het interessant benaderingen uit de vertaalwetenschap, de institutionele analyse en de literatuurkritiek te incorporeren in een alomvattend concept van literatuurreceptie. In dit onderzoek ligt de nadruk op secundaire teksten over buitenlandse literatuur, in dit geval op teksten van Thomas Mann. Per moment (de periode tot 1975 en het herdenkingsjaar 1975) zal worden onderzocht in hoeverre Mann in de Nederlandse literatuurkritiek als model (figuur) fungeert. Daarnaast wordt bekeken in hoeverre zijn rol als 'figuur' overeenkomt of verschilt met zijn rol in het Duitse taalgebied.

Het herdenkingsjaar 1975 werd in Duitsland (toen nog BRD en DDR) groots gevierd. Er was veel aandacht voor het werk van Mann. Opvallend was dat er verschillen in waardering in beide landen was. Uitgever Martin Ros sprak begin 1975 de vrees uit dat Nederland de honderdste geboortedag van Mann ongemerkt zou laten voorbijgaan. Dat is niet gebeurd. Voor de jaren tot 1975 zullen personen uit de primaire en secundaire semiotische gemeenschap worden genoemd en worden

⁴¹ Ibidem 175-180.

⁴² Ibidem 181-183.

⁴³ Ibidem 184.

getoetst op hun invloed en inzichten gedurende deze periode. Hun teksten verschenen vooral in literaire tijdschriften en voor een deel in de culturele bijlages van dagbladen. In totaal zijn er in literaire tijdschriften vijftientig teksten gevonden die voor onderzoek bruikbaar bleken. In dagbladen verschenen er ook. De keuze voor deze bronnen is niet arbitrair. Er is bewust gezocht naar grotere en diepgaande teksten in literaire supplementen en kunstbijlagen.

In hun boek *Modernisme* verdelen Fokkema en Ibsch het publiek in het algemeen in drie semiotische gemeenschappen:

- De primaire semiotische gemeenschap is die van schrijvers, bekenden, uitgevers en critici, die direct na het verschijnen van een tekst oordelen. Zij zijn verantwoordelijk voor de lancering van een nieuwe code van lezen en interpreteren van teksten;
- De secundaire gemeenschap is verantwoordelijk voor de canonisering van de code die door de primaire gemeenschap is verwoord. Tot de secundaire gemeenschap behoren de gevestigd literaire kritiek, het onderwijs, uitgeverijen en geschoolde lezers;
- In de tertiaire groep bevinden zich commercieel ingestelde uitgevers, redacteuren die bekende teksten bewerken, auteurs die de nieuwe code vereenvoudigd toepassen en een lezerspubliek dat amusement zoekt.⁴⁴

In dit onderzoek worden teksten van personen uit de primaire en de secundaire gemeenschap als onderzoeksobject gebruikt.

1.2 Methode

Allereerst wordt voor de periode tot 1975 onderzocht in welke teksten al onderzoek naar de receptie van Mann in het Nederland vóór 1975 heeft plaatsgevonden. Dat gebeurt in hoofdstuk 3, dat volgt op de situatie in Duitsland (hoofdstuk 2). Vooronderzoek maakt duidelijk dat er relatief weinig secundaire teksten over de Nederlandse receptie van het werk van Mann zijn gepubliceerd. De teksten die bruikbare informatie bevatten, komen uit de periode na 1975. De auteurs gaan na welke uitspraken critici en auteurs als Mulisch en Veldijk over het werk van Mann hebben gedaan. Het is van belang dat die auteurs ook in secundaire teksten die invloed van Mann hebben genoemd. Tezamen met argumenten uit de spaarzame bronnen vanaf 1906 levert deze werkwijze een lijst met argumenten op. In de status quaestionis is al het artikel van Léon Hanssen aangehaald. Hij

⁴⁴ Douwe Fokkema en Elrud Ibsch, *Het Modernisme in de Europese letterkunde*, (Amsterdam 1984) 22-23.

constateert evenzeer dat er artikelen over Mann zijn geschreven, maar dat het aantal artikelen relatief gering is. Voor de periode vóór 1975 is het onderzoek zoveel mogelijk op secundaire literatuur gebaseerd. In de status quaestionis worden voorbeelden genoemd van Fenoulhet, Kralt, Hanssen en De Roder. In deze teksten wordt vooral de invloed van Mann op Vestdijk en Mulisch beschreven. Waar mogelijk wordt het onderzoek aangevuld met andere teksten. Daarvoor is gezocht in de DBNL.

In dit onderzoek wordt voor het jaar 1975 gebruik gemaakt van de literaire tijdschriften die in 1975 in Nederland werden uitgegeven.⁴⁵ Dat waren er in 1975 achttien. In dat hoofdstuk is een weergave van de publicaties te vinden. Per tijdschrift wordt onderzocht of er aandacht aan het Mann-jaar werd besteed en wat die eventuele aandacht inhield. Ieder relevant artikel wordt doorzocht op specifieke uitspraken over Mann en zijn teksten. Daarnaast is een aantal langere artikelen uit dagbladen geselecteerd. De argumenten die worden gebruikt om Mann te waarderen worden verzameld en gecategoriseerd. De auteurs worden ieder afzonderlijk behandeld in bijlage 1. Uit deze informatie zullen patronen worden gedestilleerd. Dat alles levert input voor de beantwoording van de hoofdvraag van dit onderzoek: 'In hoeverre leidde in 1975 de viering van de honderdste geboortedag van Thomas Mann in Nederland tot een verandering van het beeld van Mann en diens werk?'

De patronen uit 1975 worden vergeleken met de patronen zoals die vóór 1975 in de receptie van Manns werk zijn te onderkennen. Uit beide lijsten met argumenten zal blijken dat argumenten gelijk blijven, verdwijnen of nieuw verschijnen. De vergelijking en een bespreking van deze vergelijking is te vinden in het hoofdstuk na de argumenten uit 1975..

1.3 Conclusie

De inductieve aanpak van Sanders lijkt vooralsnog bruikbaar voor een onderzoek naar de verandering in receptie van een auteur. In zijn inductieve aanpak gaat Sanders allereerst uit van waarneming van fenomenen. Dat gebeurt in dit onderzoek door secundaire teksten en teksten uit literaire tijdschriften in de periode tot 1975 op waardering te beschrijven. Hetzelfde gebeurt in de literaire tijdschriften en dagbladen in 1975. Daarna zoekt Sanders verbanden. In dit onderzoek worden het

⁴⁵ Hilda van Assche, 'De literaire tijdschriften in Nederland, door Sjoerd van Faassen', *Bibliografie van de literaire tijdschriften in Vlaanderen en Nederland. De tijdschriften verschenen in 1975* (Antwerpen 1977) 195-320.

aantal en de inhoud van de uitingen van waardering vergeleken. Op basis van die vergelijking wordt een uitspraak over een eventuele verandering in de waardering gedaan.

2. Receptie in Duitsland

2.1 Inleiding

De reacties in Nederland op het werk van Mann kunnen verschillen met de waardering die hij in thuisland Duitsland en in andere landen heeft gekregen. Een specifieke Nederlandse argumentatie in de receptie is mogelijk.

In het interbellum is Thomas Mann de belangrijkste Duitse auteur. Mede door de ontvangst in 1929 van de Nobelprijs is zijn status in eigen land vrijwel onomstreden.⁴⁶ In zijn speech tijdens de uitreiking van de Nobelprijs legt hij de nadruk op de moeilijke positie waarin de Duitse auteurs na de Eerste Wereldoorlog verkeerden.⁴⁷ In moeilijke tijden weten zij toch het hoofd koel te houden en teksten van hoge kwaliteit te produceren. Dat maakt hun taak echter zwaar en soms ronduit gevaarlijk.

Niet iedereen is gecharmeerd van Manns opvattingen. In 1929 wordt Mann voorgedragen voor het bestuur van de Goethe-Gesellschaft in Weimar. Men blijkt Mann verrassenderwijs niet te accepteren.

Het bestuur bestaat uit voornamelijk conservatieve en nationalistische leden, die om diverse redenen Mann afwijzen. Vooral de voorzitter verzet zich tegen de kandidatuur van Mann.

Voornaamste kritiekpunt is Manns verdediging van de republiek, nadat hij in zijn *Betrachtungen* (1918) nog voor het nationalisme koos. In 1922 heeft Mann de tekst aangepast. Zo heeft hij een controverse over zijn broer Heinrich geschrapt, stukken waarin het conservatisme in Duitsland werd verheerlijkt en passages over de humane kant van de oorlog. De leden van het bestuur van de Goethe-Gesellschaft vinden Mann nu te republikeins. Bovendien geeft Mann sinds 1927 de reeks *Romane der Welt* uit. Een bestuurslid is van mening dat Mann hiermee toont dat hij zich bezighoudt met minderwaardige lectuur en slechts vertalingen uitgeeft. Zo iemand past niet in het bestuur van de eerbiedwaardige Goethe Gesellschaft. Het is duidelijk dat de kritiek op Mann van politiek rechts en vanuit een Duits-nationaal perspectief komt. Zijn kwaliteiten als auteur blijven onbenoemd.⁴⁸ Er ontstaat een controverse in de pers over de gang van zaken. Hoe conservatiever de signatuur van de

⁴⁶ Hans Wißkirchen, 'Politische Lektüren. Die Rezeption der Brüder Heinrich und Thomas Mann im geteilten Deutschland zwischen 1945 und 1955,' In: *Thomas Mann Jahrbuch* 27 (2014) 40.

⁴⁷ <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/1929/mann/speech/>

⁴⁸ Brigitte Hohmann, 'Thomas Mann für den Vorstand der Goethe-Gesellschaft nicht tragbar', In: *Thomas Mann Jahrbuch* 24 (2011) 210-216.

krant is, hoe sterker men de kandidatuur van Mann afwijst. Linkse kranten zijn van mening dat hier een onverkwikkelijk spel is gespeeld.⁴⁹

Mann is rond de Tweede Wereldoorlog het geweten van Duitsland. Hij valt in de categorie 'grootauteur'.⁵⁰ De grootauteur beschouwt zichzelf als vertegenwoordiger van zijn generatie en zijn land. Thomas Mann ziet zichzelf als de verpersoonlijking van de Duitse cultuur. Dat gevoel draagt hij in het buitenland uit. Bij aankomst in de Verenigde Staten eind jaren dertig zou hij hebben gezegd: "Wo ich bin, ist die deutsche Kultur". In 1943 stelt Theodore Roosevelt voor dat Mann de tegenhanger van Hitler moet worden. Mann zou een schaduwregering gaan leiden. Na de Tweede wereldoorlog heeft Mann zich positief uitgelaten over de hereniging van de beide Duitslanden. Hij is kritisch over de rol die oud-nazi's in de BRD blijven spelen.

In het Duitsland van na de oorlog is Mann nog steeds een invloedrijk auteur. Zijn oproep voor een sociaal humanisme als antwoord op de vraag hoe het land zo kon ontsporen, is echter voor veel West-Duitsers een stap te ver. Men tracht met zichzelf in het reine te komen door juist vooruit te kijken. De irritaties bij de Duitse lezers van na 1945 zijn echter in hoofdzaak van andere aard. Nog was men niet in staat het eigen verleden te begrijpen. Thomas Mann leverde scherpe analyses, die men gewoon nog niet verwerken kan.⁵¹ Na de oorlog is er eind jaren veertig kritiek uit literaire hoek van onder andere Walter Muschg, een gerenommeerde Zwitserse literatuurhistoricus. Muschg schrijft in zijn *Tragische Literaturgeschichte* dat Mann in zijn werk tegenstrijdige mogelijkheden biedt in een tijd dat religieuze of ideologische zekerheden nodig zijn. De naoorlogse tijd vroeg van de literatuur zekerheden, geen vage ideeën. Mann staat voor een verleden tijd die hij liefhad zonder dat hij de mensheid een reddende hand bood.⁵²

In 1949 ontvangt Mann het ereburgerschap van de stad Weimar (inmiddels gelegen in de DDR) en spreekt hij als eregast tijdens de herdenking van de tweehonderdste geboortedag van Goethe. In 1932 sprak hij ook in Weimar. Toen ervoer Mann de annexatie van Goethe door de Nazi's. In de BRD is men niet onverdeeld gelukkig met het ereburgerschap. Velen vinden dat Mann door de communisten wordt geannexeerd. Gemeenteraadsleden van de CDU en de SPD in Weimar betwijfelen of Mann zich moet vertonen. Hij had afstand moeten nemen en niet naar de Russische

⁴⁹ Ibidem 216-220.

⁵⁰ Mathijs Sanders, 'De grootauteur', in Erica van Boven en Pieter Verstraeten ed., , *Schrijverstypen. De moderne auteur tussen individu en collectief* (Hilversum 2016) 152-153.

⁵¹ M.H. Würzner 'De beoordeling van Thomas Mann in West- en Oost-Duitsland na 1945', In: *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 101.

⁵² Herbert Lehnert, 'Thomas Manns Modernität', In: *Thomas Mann Jahrbuch* 18 (2005) 274-275.

bezettingszone, waar Weimar dan in ligt, moeten reizen.⁵³ Victor Klemperer is als vooraanstaand auteur een van Manns tegenstanders.⁵⁴

Bij zijn dood in 1955 zijn de reacties in het westelijk deel van Duitsland (BRD) verdeeld: “Die Emigration hatte ihm die Klarheit des Blickes und die Sachlichkeit des Urteils über die seelische Not und die innere Haltung der deutschen Brüder getrübt. Seine politische Ideologie, die westliche Demokratie mit östlichem Sozialismus verbinden zu können glaubt, erscheint uns auch nur dadurch . zu erklären.”⁵⁵ Men vindt hem een groot schrijver, maar hij moet zich buiten de politiek houden. Men wil vergeten, terwijl Mann juist constateert dat direct na de oorlog teveel bij het oude is gebleven.

In de jonge DDR, direct na de Tweede Wereldoorlog, vindt men zijn houding van geëngageerd schrijver juist positief. In de DDR ziet men literatuur en politiek samengaan met klassiek Duits humanisme. Voor de DDR is Mann de volksdichter en de grote auteur. Al in 1955 wordt in de DDR zijn verzameld werk uitgegeven. Dat gebeurde in de BRD pas vijf jaar later.⁵⁶

Aan het eind van de jaren zestig wordt Mann in linkse kringen in de BRD juist als burgerlijk weggezet. Dat is opvallend, aangezien hij tien jaar eerder al tegen het vergeten en ontkennen van Duitslands rol in de oorlog ageerde. Men ziet Mann in die periode meer als een apolitieke en wat wereldvreemde schrijver. Dat beeld blijft in de vroege jaren zeventig bestaan. Zijn literaire werk wordt nog steeds gelezen en er verschijnen nieuwe teksten, maar in het westelijk deel van Duitsland vergeet men het belang van zijn politieke stellingname.⁵⁷ In 1975 lijkt Mann in de BRD dus niet meer de onaantastbare te zijn die hij rond zijn dood was. De waardering loopt verder terug. De waardering voor Mann door gezagdragers lijkt daarentegen toe te nemen.

Het is opvallend dat Mann na de Tweede Wereldoorlog regelmatig wordt genoemd in toespraken van de verschillende Bondsprezidenten.⁵⁸ Het aantal verwijzingen neemt in de tachtiger jaren sterk toe. Tot 1975 hebben de Bondsprezidenten Heuss (1949-1959) en Scheel (1974-1979) Mann letterlijk enkele malen als voorbeeld genoemd. Het aantal verwijzingen naar Mann neemt in de tachtiger jaren opvallend toe.⁵⁹ Ook de aard van de argumenten verandert. In de jaren direct na de oorlog ligt de

⁵³ Volker Wahl, ‘Thomas Manns Weimarer Ehrenbürgerschaft von 1949 und der schwierige Weg dorthin’, In: *Thomas Mann Jahrbuch* 22 (2009) 107-108.

⁵⁴ Ibidem 101-102.

⁵⁵ Hans Wißkirchen, ‘Politische Lektüren. Die Rezeption der Brüder Heinrich und Thomas Mann im geteilten Deutschland zwischen 1945 und 1955’, In: *Thomas Mann Jahrbuch* 27 (2014) 42.

⁵⁶ M.H. Würzner ‘De beoordeling van Thomas Mann in West- en Oost-Duitsland na 1945’, 103.

⁵⁷ Ibidem 45.

⁵⁸ Alexander Pappé, ‘Zur Thomas-Mann-Rezeption in den Reden der deutschen Bundespräsidenten’, *Thomas Mann Jahrbuch* 36 (2023) 133.

⁵⁹ Ibidem 133.

nadruk op zijn positie als essentiële vertegenwoordiger van de Duitse cultuur. Hij is het boegbeeld van het goede Duitsland. Hij wordt op één lijn met Goethe, Schiller en Herder gesteld. Dit argument van de grootauteur is tot op de dag van vandaag door Bondspresidenten gebruikt.⁶⁰ De waardering wordt met argumenten uitgebreid als in de tachtiger jaren Manns dagboeken verschijnen en er een genuanceerder beeld van de auteur ontstaat. Dat Mann fel tegen het Naziregime ageerde, wordt pas genoemd in de huidige eeuw. Manns standpunt, dat men als geboren Duitser met Duitsland en met de Duitse schuld heeft te maken, wordt ook pas in de laatste jaren in speeches van de bondspresidenten gebruikt.⁶¹ Manns rol als voorvechter van de democratische orde is ook redelijk recent voor het eerst door een Bondspresident benoemd. Dat Mann zou zijn gevlucht uit eigenbelang wordt hier tegengesproken. Mann was na de Tweede Wereldoorlog een democraat en een voorvechter van een gezamenlijk Duitsland.⁶²

Na de oorlog wordt Mann geprezen om zijn plan voor één staat Duitsland, zijn kwaliteiten als auteur en in de DDR om zijn geëngageerd zijn. In de toespraken van de Duitse Bondspresidenten valt een verandering waar te nemen in de tachtiger jaren van de twintigste eeuw. Vóór die tijd is Mann vooral de sublieme literator. Daarna is Mann ook democraat en bestrijder van het nazisme. Dat is een duidelijk verschil in waardering vergeleken met Nederland. Die vergelijking valt in de volgende hoofdstukken, met name hoofdstuk 5, te lezen.

2.2 Die Thomas Mann Gesellschaft

In Duitsland speelt de 'Thomas Mann Gesellschaft' een belangrijke rol in het onderzoek naar Thomas Mann. Sinds 1965 wordt vanuit het hoofdkantoor in Lübeck onderzoek geïnitieerd. Naast de vestiging in Lübeck bestaan er vestigingen in Bonn, Berlijn, Hamburg en in Zürich. Daar bevindt zich ook een groot deel van het archief van Mann. Andere plekken waar onderzoek plaatsvindt, zijn onder meer de universiteiten van Yale en Princeton. In dit rijtje ontbreekt een Nederlandse locatie waar teksten van Mann worden bestudeerd. Zoals in vorige hoofdstukken is vermeld, blijft Nederland ook achter als het gaat om onderzoek naar de receptie naar Manns teksten.

⁶⁰ Ibidem 134-138.

⁶¹ Ibidem 138-140.

⁶² Ibidem 140-143.

De Gesellschaft publiceert sinds 1988 het *Jahrbuch*. Daarin verschijnen artikelen en de inhoud van lezingen over een bepaald aspect van Thomas Mann en zijn familieleden. Bovendien recenseert men boeken over Mann.

2.3 Conclusie

De verschillen in de broncultuur (Duitsland) en de doelcultuur (Nederland) lijken aanzienlijk. Op drie niveaus zijn er verschillen te constateren: in het Nederlandse taalgebied is geen biografie van Mann in Nederland geschreven, er is in Nederland geen genootschap dat onderzoek naar Mann entameert en op secundair niveau verschijnen er in Nederland geen onderzoeken naar de receptie van Manns teksten. Het blijft bij kleinere onderzoeken naar deelonderwerpen of vergelijking met andere auteurs. Dat roept de vraag op wat de waarde van Mann in Nederland inhoudt. Vergeleken met de waardering in Nederland is opvallend dat in Duitsland juist in de waardering ook aandacht voor Manns politieke stellingnames is. Die ontbreekt in de Nederlandse receptie. Daarover gaat het volgende hoofdstuk. Daarin wordt de receptie tot 1975 beschreven. In hoofdstuk 4 gebeurt hetzelfde met de receptie in 1975.

3. Patronen in de waardering tot 1975

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de criteria die Sanders hanteert in zijn inductieve methode toegepast voor de periode tot 1975. In die periode werden Mann en zijn werk in literaire tijdschriften met bepaalde argumenten beoordeeld. Daarin kan een patroon zichtbaar worden waarmee inzichtelijk kan worden gemaakt wat zijn invloed in Nederland was. In de volgende paragraaf worden de patronen in Nederlandse artikelen besproken.

Sanders' methode bestaat uit twee elementen: repertoire en model. Beide elementen zijn onderverdeeld. Met het toepassen van de elementen moet het mogelijk zijn de receptie van het werk van Mann te achterhalen.⁶³

'Repertoire' staat voor onderzoek naar de manier waarop literatuur functioneert binnen de relatie met andere artistieke, mediale en sociale domeinen. De kennis van werken die als referentiepunt kunnen dienen, is daarbij uitgangspunt. In Nederland verschijnen in de twintigste eeuw tot 1975 verscheidene werken die als referentiepunt kunnen dienen. 'Model' biedt een keuze in niveaus. In dit onderzoek wordt voor het derde niveau gekozen ('figuur'). Het is de vraag of Mann kan worden gezien als richtinggevend en leidend, met andere woorden, dat hij onder de noemer 'figuur' valt.

Actoren die in de periode tot 1975 een belangrijke rol hebben gespeeld, zijn volgens de indeling die Fokkema en Ibsch hanteren in de primaire en secundaire semiotische gemeenschap te vinden. In die gemeenschappen vallen schrijvers, bekenden, uitgevers, onderzoekers en critici, die direct na het verschijnen van een tekst oordelen.

De receptie van Manns werk was in de periode vóór 1975 in Nederland sporadisch bron van onderzoek. De literaire tijdschriften uit deze periode besteedden weinig aandacht aan Manns werk. Toch moet het mogelijk zijn met de beschikbare bronnen uitspraken over de receptie van zijn werk te doen. Léon Hanssen heeft in 1985 al duidelijk gemaakt dat er relatief weinig materiaal voorhanden is.⁶⁴ In de status quaestionis, die in de inleiding is besproken, is een bespreking van het artikel van Hanssen te vinden. Hij geeft helder aan wat er veranderde in de receptie van Mann. De volgende tekst is daarvan een weerslag met aanvullingen. Hanssen noemt onder meer een lezing uit 1922,

⁶³ Beide termen zijn in hoofdstuk 1 toegelicht.

⁶⁴ Léon Hanssen, 'Bemind en bewonderd van jongs af. Thomas Mann en Nederland', 143-147.

waarna Manns opvattingen positiever worden beoordeeld. Voordien was Mann vooral de nationalist die de Duitse cultuur boven andere culturen stelde. Na de lezing werd gewaardeerd dat Mann het humanistisch ideaal verdedigde. Door de ontvangst van de Nobelprijs voor literatuur (1929) wordt de ontvangst nog positiever. Toch blijft in de dertiger jaren kritiek op Mann. Hij zou pas van mening zijn gaan veranderen toen hij zelf slachtoffer dreigde te worden van het nazisme. Na de Tweede Wereldoorlog is Mann in Nederland vooral de rechtschapen en onafhankelijke verdediger van democratische waarden. Een uitgebreide toelichting voor de receptie in Nederland is hieronder te lezen. Hierbij wordt de tekst van Hanssen gevolgd met een toevoeging uit eigen onderzoek.

3.2 Nederland tot 1975

In de periode tot 1975 zijn de volgende argumenten te herkennen die werden gebruikt om Manns werk te waarderen. De toelichting met bewijslast is daaronder opgenomen:

- Mann in de rol van burger die kunstenaar is, maar die rol niet wil vervullen;
- de eenzame, lijdende kunstenaar;
- de auteur die een leven lang kwaliteit bleef leveren;
- arrangeur van bestaande ideeën en motieven;
- de klassieke auteur;
- de humanist, gewetensvol;
- de pleitbezorger van de (Duitse) democratie en cultuur;
- Manns gebruik van ironie en parodie;
- Manns rol van toeschouwer, boven de partijen.

Vanaf het verschijnen van *Die Buddenbrooks* in 1901 is er aandacht voor Mann. Die aandacht is er echter pas enkele jaren na het verschijnen van de Duitse editie. De Nederlandse vertaling verschijnt in 1906. De roman is dan in Duitsland aan de 37^e druk toe. J.N. van Hall noemt het ‘een lange, enigszins eentonige geschiedenis is die van het verval van het geslacht Buddenbrook’.⁶⁵ Mann is voor Nederlanders een onbekende. De auteur is als gewetensvol kunstenaar in staat gebleken als een

⁶⁵ J.N. van Hall, ‘Buitenlandsche letterkunde’, *De Gids* 70 (1906) 561.

goede kroniekschrijver zonder moodoenerij en in heldere taal weer te geven wat hij heeft gezien en gevoeld.⁶⁶

In 1917 verschijnt een volgende bespreking. De auteur bespreekt Manns werk vanuit het perspectief van George Lukács.⁶⁷ De auteur herkent in Manns werk de opgave van de kunst en de eenzaamheid van de productieve kunstenaar. De kunstenaar voelt zich in de jeugd al gebrandmerkt. Zijn omgeving is hem vreemd.⁶⁸ Hij kan zich daartegen wapenen door als kunstenaar te produceren. Mann komt uit een burgerlijk milieu en moet daardoor voortdurend schipperen tussen zijn burgerlijke afkomst en zijn kunstzinnige aanleg.⁶⁹

In de twintiger jaren van de twintigste eeuw is Nico Rost een toonaangevend criticus. In eerste instantie is Rost van mening dat Mann behoudend en burgerlijk is. Die houding verandert in positieve zin als Mann zich uitdrukkelijk uitspreekt voor het democratisch gedachtegoed.⁷⁰ Rost blijft kritisch. In zijn bespreking van *Der Zauberberg* constateert Rost dat Mann in aanleg weinig geniaal is.⁷¹ Mann heeft volgens Rost met *Der Zauberberg* een boek geschreven, waarin hij met zijn talenten heeft gewoekerd. Hij is een auteur met beperkte talenten. Mann deed wat hij kon, maar dat was niet genoeg.⁷² Als bekend wordt dat Mann in 1929 is voorgedragen voor de Nobelprijs voor Literatuur wordt dat terecht gevonden. Mann wordt in het Algemeen Handelsblad een 'bezadigd, meedoogenloos en moedig chroniqueur van het jongste verleden' genoemd.⁷³ Manns kwaliteit ligt in zijn verwoording van humaniteit als levenszin. Thomas Mann verdedigde de Duitse democratie.⁷⁴ Niemand kon een verbroedering tussen de volkeren meer hebben gewenst.⁷⁵

In de dertiger jaren wordt die bezadigdheid hem nog lang nagedragen. Mann wordt tegelijkertijd de 'humanistische verdediger van de cultuur' genoemd. Dirk Coster roemt Mann om zijn moedig standpunt.⁷⁶ Anthonie Donker waardeert Mann om zijn onafhankelijkheid en vrijheid van denken.⁷⁷ Vanuit confessionele hoek is men in de dertiger jaren veel minder gecharmeerd van Manns

⁶⁶ Ibidem 567.

⁶⁷ Lukács was een Hongaarse literatuurcriticus die vanuit marxistische filosofie literatuurkritiek bedreef.

⁶⁸ Herman Wolf, 'Studies over hedendaagsche Duitse letterkunde, II. Thomas Mann', *Groot Nederland* 15 (1917) 626.

⁶⁹ Ibidem 628.

⁷⁰ Léon Hanssen, 'Bemind en bewonderd van jongs af. Thomas Mann en Nederland', *Maatstaf* 33 (1985) 144.

⁷¹ Nico Rost, Nico, 'Thomas Mann en zijn 'Tooverberg'', *Groot Nederland* 24 (1926) 532.

⁷² Ibidem 533.

⁷³ Léon Hanssen, 'Bemind en bewonderd van jongs af. Thomas Mann en Nederland', 144.

⁷⁴ Carel Diniaux, 'Thomas Mann en de Duitse democratie', *De Nieuwe Gids* 44 (1929) 172.

⁷⁵ Léon Hanssen, 'Bemind en bewonderd van jongs af. Thomas Mann en Nederland', 176.

⁷⁶ Ibidem 144.

⁷⁷ Ibidem 144.

onafhankelijkheid.⁷⁸ Hendrik Marsman bewondert Manns onafhankelijkheid. Marsman is van mening dat een auteur niet teveel rekening met de potentiële lezer moet houden.⁷⁹ Tot het eind van de dertiger jaren blijft Mann in het nieuws. De discussie over Thomas Mann is niet meer alleen een ivoren-torenaangelegenheid, maar heeft ook betrekking op Manns fundamentele politieke en culturele positioneringen.⁸⁰ Nog eind jaren dertig verwijt Van Heugten Mann dat hij met zijn Duitse plechtige profetenstem weliswaar een groot schrijver was, hij was een van de strijders tegen het fascisme. Maar die houding zou hij nooit hebben aangenomen wanneer hij niet eerst persoonlijk slachtoffer van het fascisme was geworden.⁸¹ Simon Vestdijks houding tegenover Mann is tot 1940 redelijk kritisch. Vooral Manns burgerlijke signatuur en zijn pompeuze wijdlapigheid schrikken Vestdijk af.⁸² Het geloof dat men van nature kunstenaar is en dat men dus kunstenaar genoemd kan worden ook als men niets scheidt, deelt Vestdijk met andere schrijvers die tot de 'ivoren toren'-traditie behoren, zoals Thomas Mann.⁸³ Bij Thomas Mann staat men vóór een keuze - òf kunstenaar zijn, òf gewoon burger. Anders gezegd: hoe meer kunstenaar hoe minder burger, en andersom.⁸⁴

Na de Tweede Wereldoorlog wordt Mann gezien als het geweten van het 'goede' Duitsland. Maar ook toen was zijn status in Nederland niet onomstreden. In 1951 noemt W.F. Hermans Mann 'van huis uit een burgerlijk aristocraat die zich eigenlijk nooit heeft neergelegd bij het verval dat in 1914 is ingetreden, was na zijn ontworteling uit de 'goede oude tijd' van lieverlede 'aan de universele cultuur en aan de mensheid' gaan geloven.⁸⁵ Nog steeds wordt Mann verweten dat hij niet uit overtuiging voor de democratie heeft gekozen. Simon Vestdijk is Mann na de oorlog, en zeker na het lezen van *Doktor Faustus* meer gaan waarderen. Dan ziet hij in Mann de grote Duitse schrijver, die kritisch op het naoorlogse Duitsland durft te zijn, die boven de partijen kan staan en die de rol van de kunstenaar als geëngageerd lid van de maatschappij moet spelen.⁸⁶ Mann is eerder een arrangeur dan een schepper. Ook Manns gebruik van ironie bevalt Vestdijk.⁸⁷ Harry Mulisch heeft zich meermaals over Mann uitgesproken. Mann beschrijft in de ogen van Mulisch perfect het belang van

⁷⁸ Ibidem 145.

⁷⁹ Ibidem 145.

⁸⁰ Ibidem 146.

⁸¹ Ibidem 148.

⁸² P. Kralt, 'Dichter versus burger. Het beeld van Thomas Mann bij Vestdijk', *Vestdijkkroniek* (1995) 172.

⁸³ Jane Fenoulhet, 'De scheppende elite', *Vestdijkkroniek* (1981) 38.

⁸⁴ Ibidem 41.

⁸⁵ Léon Hanssen, 'Bemind en bewonderd van jongs af. Thomas Mann en Nederland', 148.

⁸⁶ J.H. de Roder, 'Het glinsterend pantser leest Doktor Faustus, Vestdijk tegenover Thomas Mann', *Vestdijk-jaarboek* (1997) 83.

⁸⁷ Ibidem 92.

kunstenaars en filosofen. De een kan niet zonder de ander.⁸⁸ Mann wendde zich niet af van de barbarij voor de oorlog, maar durfde de aanval te kiezen. Het gebruik van ironie is in het werk van Mann zo helder, dat het zijn lange teksten begrijpelijk maakt.

Maar er blijft kritiek, vooral uit confessionele hoek. J. van Heugten is van mening dat het Thomas Mann eigenlijk steeds aan innerlijke vastheid en zekerheid heeft ontbroken om een voorbeeld te zijn.⁸⁹ Zijn artistieke kant won het van zijn conservatieve ideeën.⁹⁰ Van Heugten noemt de romans van Mann ellenlang en zwaar. Mann slaagt er volgens Van Heugten helaas niet in een eenduidige levensvisie te beschrijven. Zijn vroege werk is coherenter dan zijn latere werk.⁹¹ Zijn latere werk is te overladen met ideeën. Het is wel een prestatie dat hij zijn persoonlijkheid zo goed verborgen houdt. De opbouw van zijn teksten is voorbeeldig. Het is een zwakte dat herhaaldelijk de opvatting terugkeert van cultuur en hogere beschaving als ziekteverschijnsel. Hij is niet zo zeer een creatieve geest, maar eerder een verzamelaar van bestaande ideeën en motieven. Dat hij alle geloven achter zich liet, wordt in de vijftiger jaren een misvatting genoemd. Manns humanisme is te oppervlakkig om een bevredigend wereldbeeld op te baseren. Hij leek dwalend en zoekend. Mann bleek volgens Van Heugten een zeer groot talent, dat tamelijk gelukkig begon, meer aandacht aan de vorm schonk dan dat het zich verdiepte en vernieuwde.⁹² Volgens Janssen Perio is Manns keuze om kunstenaar te zijn tot aan het lijden toe oprecht. Het is knap dat een auteur die zich burger noemt en die als burger door het leven gaat in staat is te lijden aan zijn creatieve inspanningen.⁹³ Mann heeft daarom weinig op met het bohemienleven van de gemiddelde kunstenaar, hij noemt het kunstenaarsleven zelfs tragisch.⁹⁴ Een kunstenaar heeft een grote opdracht in het leven. Er zijn kunstenaars die eenmalig een hoogtepunt bereiken. Veel minder in aantal zijn diegenen die tot op hoge leeftijd kwalitatief sterke teksten produceren. Mann behoort tot de laatste groep. Hij laat zijn hoofdpersonen uitdragen hoe zwaar dat eeuwig op topniveau presteren kan zijn.⁹⁵ In Nederland is er vrijwel niemand in de literatuur die dat niveau een leven lang vasthoudt. Misschien dat Vestdijk dat stadium bereikt. Het lijkt dat het Nederlandse publiek niet bereid is kwalitatief hoogstaande teksten te lezen.⁹⁶ Een oeuvre wordt opgebouwd met inzet en uithoudingsvermogen, in eenzaamheid en met tijd, maar zeker ook

⁸⁸ Léon Hanssen, 'Mann, Mulisch en de mythe', *Trouw*, 13 november 2010.

⁸⁹ J. van Heugten S.J., 'Thomas Mann', *Streven* 9 (1955-1956) 1.

⁹⁰ Ibidem 1.

⁹¹ Ibidem 3.

⁹² Ibidem 7.

⁹³ E.M. Janssen Perio, 'Ideologieën der persoonlijkheid', *Tirade* 1 (1957) nummers 1-12, 204.

⁹⁴ Ibidem 205.

⁹⁵ Alfred Kossmann, 'Aschenbach's onrechtvaardigheid', *Maatstaf* 5 (1957-1958) 402.

⁹⁶ Ibidem 402.

een prikkel van buiten, een uitdaging. Dat heeft Mann mee gehad.⁹⁷ In de zestiger en zeventiger jaren wordt het stil rond Mann.

Léon Hanssen is degene die allereerst in aanmerking zou komen voor werk aan een biografie van Mann. In de inleiding is al vermeld, dat hij in de tachtiger jaren van de vorige eeuw een start heeft gemaakt. Hij schrijft echter dat er te weinig materiaal voorhanden is en hij vraagt zich af wat Manns waarde voor de Nederlandse literatuur is. Hanssen besluit daarom dat niet Mann, maar Ter Braak een biografie verdient. Ter Braak heeft voor de Tweede Wereldoorlog grote invloed op het denken in het Nederlandse literaire systeem gehad. Dat werk resulteert in 2000 en 2001 in een tweedelige biografie over Ter Braak. Hanssen constateert, dat voor onderzoek naar de receptie van Mann in Nederland onvoldoende onderzoeksmateriaal beschikbaar is.

In vergelijking met de receptie in Duitsland tot 1975 vallen enkele zaken op. In de opsomming uit het vorige hoofdstuk is te lezen, dat de receptie in Duitsland verschilt van die in Nederland. Een kort overzicht: in het interbellum is Mann Duitslands grootste auteur. De toekenning van de Nobelprijs onderstreept die status. Als in 1929 Mann niet wordt toegelaten tot het bestuur van de Goethe Gesellschaft is de reden dat Manns politieke stellingname in de ogen van andere bestuursleden en rechtse media te links is. In 1940 is Mann de verpersoonlijking van het 'goede' Duitsland. Na de oorlog valt zijn kritiek op de BRD met de vele oud-nazi's op cruciale posten slecht in de conservatieve pers. Critici en auteurs verwijten Mann dat hij met zijn sociaal humanisme slechts vragen oproept, maar geen zekerheden biedt. Voor de CDU is Mann te links, in de DDR daarentegen wordt hij op handen gedragen. Bij Manns dood in 1955 zijn de reacties verdeeld: Mann had niet moeten pleiten voor een herenging van Oost- en West-Duitsland, hij had zich minder politiek moeten uitspreken. In de zeventiger jaren is de receptie gekeerd: Mann is burgerlijk, conservatief, apolitiek en wereldvreemd. Concluderend kan worden gesteld dat vooral de discussie over Manns politieke uitspraken verschilt in vergelijking met de receptie in Nederland. In Duitsland is Mann vaak te links bevonden. Daarvan is in Nederland nooit sprake geweest.

3.3 Conclusie

Dit hoofdstuk geeft een antwoord op de vraag welke patronen tot 1975 in de receptie van het werk van Mann zijn te herkennen. Uit de beschikbare bronnen komt een beeld naar voren dat de waardering van Mann gedurende de tijd verschoof. Hij was zeker populair in het Nederlandse

⁹⁷ Ibidem 403.

taalgebied. Er zijn cesuren na de Eerste Wereldoorlog, na de vlucht naar Zwitserland en de USA en na de Tweede Wereldoorlog. Mann wordt in de periode tot de Eerste Wereldoorlog gezien als een burger die gewetensvol en helder schrijft. Hij moet schipperen tussen het burger zijn en het kunstenaarschap. Dat is een worsteling. Een kunstenaar is een verheven buitenstaander, geen burger.

Na de Eerste Wereldoorlog ziet men Mann allereerst als een reactionair. Dat verandert als hij eenduidig voor de democratie kiest. Men vindt hem eerder een harde werker dan een briljant schrijver. Hij is wat burgerlijk. Daarna wordt zijn waarde ingezien, zowel voor wat betreft zijn teksten als zijn standpunten. Toch blijft het verwijt daar dat Mann pas tot democratische gedachten overging, toen hij zelf slachtoffer werd.

Na de Tweede Wereldoorlog is zijn status onomstreden. Toch vindt men hem te bedaard en behoudend. Men erkent, dat de kunstenaar lijdt om het allerhoogste te bereiken. Ook zijn gebruik van ironie wordt gewaardeerd. De ware betekenis van zijn woorden is door zijn gebruik van ironie helder. Vanuit confessionele hoek blijft men van mening dat zijn humanistische ideeën diepgang ontberen. Na Manns dood verflauwt de aandacht voor zijn ideeën en zijn teksten. Dat hij tot op hoge leeftijd kwaliteit leverde, wordt gewaardeerd. Mann heeft aangetoond dat men burger kan zijn en toch als kunstenaar kan opereren.

Als dat wordt vergeleken met de waardering die Mann in het Duitse taalgebied ten deel viel, is te zien dat Mann ook in Nederland werd gewaardeerd en dat er aandacht voor zijn werk was. Die aandacht is veel minder dan in Duitsland. Toch valt een zeker ontzag in alle stukken te lezen. Misschien is Mann niet direct een 'figuur', maar wordt de kwaliteit van zijn werk wel onderkend. Hij werd door ingewijden gelezen en gewaardeerd.

Tot zover het overzicht van patronen die in de periode tot 1975 zijn te herkennen in de waardering van Manns oeuvre. In het volgende hoofdstuk wordt onderzocht welke patronen te herkennen zijn in de artikelen over Mann gedurende het herdenkingsjaar 1975. Dat gebeurt door literaire tijdschriften en dag- en weekbladartikelen die in 1975 werden uitgegeven te scannen op de aanwezigheid van aandacht voor Mann. Op basis van de uitkomsten wordt gezocht naar mogelijke verandering in patronen in de waardering voor het werk van Mann.

4. Patronen in de waardering in 1975

In 1975 start het herdenkingsjaar van Thomas Mann. De auteur werd op 6 juni 1875 geboren, in 1975 is de herdenking van het feit dat Mann honderd jaar geleden werd geboren. In de BRD en de DDR wordt dat groots herdacht.⁹⁸ Zijn uitgever (Fischer Verlag) verzorgt een uitgave van de Verzamelde Werken. In het najaar van 1975 verschijnen de dagboeken. Diverse andere uitgeverijen brengen studies, een biografie en bundels met correspondentie uit. Tot 1967 is er sprake van zo'n 15.000 titels over Mann.⁹⁹ Er is in het Duitse taalgebied veel aandacht gedurende het herdenkingsjaar. Die aandacht is er veel minder in Nederland. De aandacht blijft beperkt tot enkele vertalingen. Dat is volgens de kenners Dinaux, Ros en Von Winter wat weinig voor 'de enige tovenaer van de Duitse literatuur'.¹⁰⁰

4.1 Inleiding

Uitgever Martin Ros spreekt, zoals al in de inleiding is vermeld, in het voorjaar van 1975 zijn zorg uit dat Mann vergeten zal worden. Vertaler Paul Beers betwijfelt of het herdenkingsjaar van de grond zal komen.¹⁰¹ Toch is er gedurende 1975 een piek in het aantal artikelen te zien. In de Nederlandse literaire tijdschriften en dagbladen is er beduidend meer aandacht voor Manns werk dan in de tientallen jaren daarvoor. In totaal verschijnen dat jaar zo'n twintig artikelen in literaire tijdschriften en een pakket artikelen in dagbladen. Die verschijnen in *Bzzlletin* (jaargang 3 en 4) en *Maatstaf* (jaargang 23; veertien artikelen in een speciaal dubbelnummer over Thomas Mann). *De Revisor* (jaargang 2) publiceert één artikel over Mann. In de dagbladen zijn in 1975 ook meer artikelen te lezen dan in de jaren daarvoor. Vooral in *Het Vrije Volk* en *NRC Handelsblad* is er gedurende het hele jaar 1975 aandacht voor Mann. Het lijkt dus dat in kwantitatieve zin de aandacht voor Mann in het herdenkingsjaar toeneemt. Interessanter is wat die aandacht precies inhoudt.

In dit hoofdstuk zullen alle bijdragen in Nederlandse literaire tijdschriften en dagbladen worden onderzocht op de argumenten in de waardering van Manns werk. In het vorige hoofdstuk zijn de

⁹⁸ C.J.E. Dinaux, Martin Ros, G.A. von Winter, Thomas Mann 1875-1975 - Ten geleide', *Maatstaf* (1975) nummer 5/6, 1.

⁹⁹ Ibidem 1.

¹⁰⁰ Ibidem 1.

¹⁰¹ Paul Beers, 'De twee auteurs van De Toverberg', *De Revisor* 2 (1975) 81.

patronen in de periode tot 1975 beschreven met de veranderingen die daarin zijn opgetreden. De hernieuwde aandacht voor Mann leidt mogelijk tot een verandering in waardering van zijn werk.

In het literair discours in 1975 zijn gezaghebbende personen te onderscheiden. Waar het Mann en zijn werk betreft, zijn er diverse personen die destijds Manns werk bestudeerden en daarover publiceerden. In bijlage 1 zijn die personen uit de primaire en secundaire semiotische gemeenschap opgenomen. Dat gebeurt in alfabetische volgorde. De lijst bevat namen van bibliografen, recensenten, essayisten, wetenschappers, auteurs, essayisten, vertalers, redacteurs en uitgevers. Het merendeel van de genoemde personen valt in meer dan één categorie.

4.2 Nederland in 1975

Uit alle artikelen die in 1975 in literaire tijdschriften en dagbladen aan Thomas Mann werden gewijd, zijn de volgende waarderingen voor Mann te lezen. De volgorde verloopt van het vaakst genoemd tot eenmaal genoemd:

- Mann is burger, voelt zich kunstenaar; een kunstenaar lijdt; worstelt met instinct versus ratio; cultuur en politiek zijn verbonden;
- Mann gebruikt humor, ironie en parodie; kent zelfspot;
- Mann is een stilist, verteller, toepassen van techniek; geweldige schrijver;
- Hij biedt de lezer ruimte voor eigen interpretatie; Staat open voor alle ideeën;
- Hij is een Intellectueel baken; het geweten van Duitsland in de 20e eeuw; heeft diepgang; schrijft voor een intellectuele bovenlaag;
- Hij ziet de noodzaak van discipline en plicht;
- Het is knap hoe hij bronnen en citaten verwerkt ; hij gebruikt collagetechniek; Hij durft wijdlopig te schrijven;
- Hij is een vernieuwer in de literatuur;
- Hij draagt het humanistisch ideaal uit.

4.2.1 Burger versus kunstenaar

De vaakst genoemde kwalificatie in 1975 van Thomas Mann is dat hij zijn positie als burger en als kunstenaar benoemt. Mann voelde zich volgens Paul Beers niet thuis in een artistiek milieu, maar zijn

scheppend vermogen maakte hem tot kunstenaar. Hij worstelde met die twee rollen. Manns wantrouwen tegen de 'kunstenaar-om-de-kunstenaar' wordt genoemd, de kunstenaar die zich een leven aanmeet zonder rekening te houden met de omringende wereld.¹⁰² Mann is volgens Clara Eggink een auteur die zichzelf ziet als vertegenwoordiger van de burgerlijke levensvormen. Mann blijft in de eerste plaats een burger.¹⁰³ De kunstenaar kan volgens André Matthijsse sociaal actief worden, maar de tegenstelling tussen burger en kunstenaar wordt alleen opgeheven als de kunstenaar als maatschappelijk actief burger fungeert. De antithese burger-kunstenaar blijft desondanks bestaan, maar volgens Matthijsse de kunstenaar heeft een tweede rol aangenomen.¹⁰⁴ Er kan geen cultuur bestaan als politiek wordt vergeten. Dat naast politiek en het maatschappelijk discours de cultuur bestaat, is essentieel. Het is van belang te streven naar de opheffing van de polariteit tussen politiek en cultuur.¹⁰⁵ De dualiteit binnen het schrijverschap komt voortdurend in Manns teksten terug.¹⁰⁶ Volgens Joe van Winter zag Mann in de kunstenaar een dubbelzinnig en dubieus wezen, dat de schrijver met het diepste wantrouwen vervulde.¹⁰⁷ Zeker in zijn werk voor de Eerste wereldoorlog is de tegenstelling kunstenaar-burger een belangrijk thema. Wie als personage teveel naar de kunstenaarskant en dus naar zijn gevoel neigt, gaat onherroepelijk te gronde.¹⁰⁸ Mann gaat zelfs zo ver dat hij veronderstelt dat een cultuur tegen de barbarij schuurt als ze het politieke en sociale veronachtzaamt.¹⁰⁹ Hans Hom concludeert dat Mann uitging van het standpunt dat men als kunstenaar zich correct moet kleden en zich fatsoenlijk gedragen.¹¹⁰ Mann heeft zich volgens Rositha Wiegmann duidelijk gekeerd tegen de vijandig tegenover de kunst staande bourgeois van omstreeks de eeuwwisseling en tegen de niet in het maatschappelijk leven geïnteresseerde kunstenaar.¹¹¹ Mann zocht een middenweg in de keuze tussen hart (de kunstenaar) en verstand (de burger). Hij koos volgens Von der Dunk feitelijk voor de burger, wat tot uitdrukking kwam in zijn kleding, zijn beschaafd taalgebruik, zijn gezin en zijn strakke dagindeling. Hij wilde bepaald niet een onafhankelijk en amoreel wereldvreemd persoon zijn. Toch verloochende hij zijn artistieke kwaliteiten niet. Hij zocht voortdurend naar een middenweg.¹¹² Beide polen van dit dualisme moesten bij voorkeur

¹⁰² Paul Beers, 'De twee auteurs van De Toverberg', *De Revisor* 2 (1975) 81.

¹⁰³ Clara Eggink, 'Menno ter Braak en Thomas Mann', *Bzzlletin* 4 (1975) nummer 31, 18.

¹⁰⁴ André Matthijsse, 'Thomas Mann 1975, Nogmaals: De lijdende kunstenaarsnatuur', *Bzzlletin* 3 (1975) nummer 25, 11.

¹⁰⁵ André Matthijsse 'Thomas Mann 1975, De verwantschap met Hermann Hesse', *Bzzlletin* 3 (1975) nummer 27, 18.

¹⁰⁶ André Matthijsse, 'Thomas Mann 1975, De lijdende kunstenaarsnatuur', *Bzzlletin* 3 (1975) nummer 24, 13.

¹⁰⁷ G. A. von Winter, Het beeld van de grote verwarring - De Toverberg van Thomas Mann', *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 15.

¹⁰⁸ Ibidem 16.

¹⁰⁹ Ibidem 24.

¹¹⁰ Hans Hom, 'Thomas Mann: een burger verdwaald', *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 117.

¹¹¹ Roswitha Wiegmann, 'Georg Lukács en Thomas Mann', Hans Hom vert. *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 105.

¹¹² H. W von der Dunk, 'Thomas Mann, artiest en burger', *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 125.

harmonisch samengaan, al leverde dat volgens Jaap Goedegebuure soms lastige keuzes op.¹¹³ Mann is allereerst de vertegenwoordiger van de Europese cultuur, die in politiek en in artistiek opzicht een herkenbare rol heeft gespeeld.¹¹⁴ Die houding maakt Mann in C. Soetemans ogen tot een bewogen en geëngageerd kunstenaar, die zich bewust is van zijn rol.¹¹⁵ Een kunstenaar lijdt. Mathijsse is van mening dat Mann zelfs zo ver gaat, dat het geestelijk isolement van de kunstenaar in een lichamelijke hoedanigheid terugkeert. Veel van zijn kunstminnende personages lijden in een of andere vorm aan een lichamelijk gebrek of sterven voortijdig aan een ziekte.¹¹⁶

In het herdenkingsjaar ziet Frank Schuitemaker in *De Volkskrant* dat Mann de zelfgenoegzame burger is die zich wel kunstenaar noemt, maar het vooral niet wil zijn.¹¹⁷ Die toon ergert Schuitemaker. Hij is van mening dat Manns werk achterhaald is. In een later artikel lijkt Schuitemaker terug te komen op zijn kritiek. Hij is van mening dat Mann terechte kritiek uitte op kunstenaars en avantgardistische schrijvers die zich niet bezig hielden met maatschappelijke ontwikkelingen.¹¹⁸

4.2.2 Humor, ironie en parodie

Een tweede kwalificatie betreft Manns gebruik van humor, ironie en parodie. Dinaux, Ros en Von Winter vinden Mann 'der ironische Deutsche' bij uitstek door zijn voortdurende zelfkritiek. Hij is niet bevreesd voor de spiegel. Zijn leven als welvarende burger ironiseert hij door zich af te vragen wat een mens nog meer kan wensen.¹¹⁹ Manns dubbele bodems zijn volgens Von Winter bedoeld om van zijn personages archetypes te maken die staan voor een levensvorm of een gedachte. Zijn toespelingen getuigen van een fijn gevoel voor contact met de lezer. Die wordt door Mann voortdurend uitgedaagd samenhangen te zien die oppervlakkig niet opvallen. Mann communiceert door zijn ironisch taal- en brongebruik met de intellectueel ontwikkelde lezer.¹²⁰ Hij stond altijd open voor andere meningen en was heel verdraagzaam. Zijn zelfironie helpt hem zijn eigen standpunten telkens tegen het licht te houden.¹²¹ Manns gebruik van de ironie maakt het volgens Dinaux de mens met al zijn zorgen mogelijk boven de materie te staan. Daardoor kan men feitelijk met afstand

¹¹³ Jaap Goedegebuure, 'Menno ter Braak, interpreet en medestrijder van Thomas Mann', *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 47.

¹¹⁴ Ibidem 48.

¹¹⁵ C. Soeteman, 'Beschouwingen van een onletterkundige', *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 113.

¹¹⁶ André Matthijsse, 'Thomas Mann 1975, Momenten uit een ontwikkeling', *Bzzlletin* 4 (1975) nummer 31, 21.

¹¹⁷ Frank Schuitemaker, 'Thomas Mann lijkt eeuw ingehaald door de tijd', *De Volkskrant* (1 maart 1975).

¹¹⁸ Frank Schuitemaker, zonder titel, *De Volkskrant* (21 juni 1975) 39.

¹¹⁹ Dinaux, Ros, Von Winter, Thomas Mann 1875-1975 - Ten geleide', 2.

¹²⁰ Von Winter, Het beeld van de grote verwarring - De Toverberg van Thomas Mann', 19.

¹²¹ Ibidem 29.

levensvraagstukken beschouwen.¹²² De functie van de ironie, zelfspot, humor en tragikomedie in Manns werk is die van spiegel voor de burger die altijd een rol moet spelen. Volgens Roswitha Wiegmann is de echte vrijheid van handelen en denken voorbehouden aan rollen buiten de burgerlijke samenleving. Dat kan een oplichter of een kunstenaar zijn.¹²³ Voor Mann is het ironie dat zijn carrière pas werkelijk groots werd toen hij in de dertiger jaren moest vluchten naar Zwitserland en de Verenigde Staten. In Von der Dunks ogen was Mann zich daar nauwelijks van bewust.¹²⁴ Zijn ironie maakt zijn werk volgens Soeteman evenwichtig in die zin, dat het Mann de mogelijkheid bood afstand te nemen en open te staan voor meer uitleg. Te snel partij kiezen of een uitleg van de grote vragen in het leven aanvaarden maakt de kans op een exacte beschouwing kleiner.¹²⁵ Wielek benadrukt dat bij Mann overal in zijn teksten stukjes ironie zijn te vinden, soms ook groteske voorbeelden. Dat was volgens Wielek nodig om afstand van het dagelijks leven te kunnen nemen en te kunnen reflecteren.¹²⁶

4.2.3 Stilist en verteller

Mann is voor velen een groot stilist en een goede verteller. Die mening zijn ook Dinaux, Ros en Von Winter in hun artikel toegedaan. Manns vermogen een hevig gevoel te omschrijven is formidabel. Als stilist is hij meesterlijk, maar de lezer moet de tijd nemen om dat te ervaren. Mann gebruikt lange zinnen en neemt veel woorden om te duiden wat hij wil omschrijven.¹²⁷ Die geweldige stijl met de vele uitweidingen wordt hem nogal eens verweten, maar Mann had die stijl juist nodig in zijn strijd tegen het egalitair denken en kritiseren.¹²⁸ Zijn teksten bevatten een heldere structuur, die voor Berkhout doet denken aan de opbouw van een muziekstuk.¹²⁹ Mann is een geweldig verteller, die van nature vertelt, wat niets heeft te maken met ontwikkeling of eruditie. Bovendien weet hij die kwaliteit dienend aan het verhaal te maken en geen doel op zichzelf te laten zijn. Tegelijk is hij de commentator en uitweider. Zijn beschouwende aard komt door deze houding perfect tot zijn

¹²² Carel Dinaux, 'Een uur met Thomas Mann', *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 14.

¹²³ Roswitha Wiegmann, 'Georg Lukács en Thomas Mann', Hans Hom vert. *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 108-109.

¹²⁴ H. W von der Dunk, 'Thomas Mann, artiest en burger', 123.

¹²⁵ C. Soeteman, 'Beschouwingen van een onletterkundige', 113.

¹²⁶ H. Wielek, 'Bij de honderdste geboortedag van Thomas Mann: zijn werk en zijn maatschappij', *Trouw* 6 juni 1975, Kunst RH11.

¹²⁷ Dinaux, Ros, Von Winter, *Thomas Mann 1875-1975 - Ten geleide*, 8-9.

¹²⁸ *Ibidem* 11.

¹²⁹ A.P. Berkhout, 'Bij herlezing van Thomas Mann', *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 33.

recht.¹³⁰ Mann bereikte voor Soeteman de toppen van het taalkunstenarschap.¹³¹ Dat deed hij volgens Paul Beers met virtuoos gebruik van de Duitse taal.¹³² Daarbij durft Mann wijdlopig te schrijven. Toch was hij in staat langdradigheid te voorkomen. Als stilist is Mann voor Dinaux, Ros en Von Winter onovertroffen.¹³³ Schuitemaker waardeert Manns gevoel voor ironie, ondanks het feit dat Manns werk ingehaald is door de tijd.¹³⁴ Paul Haimon prijs Manns taalgevoel, dat echter wel aandacht van de lezer vraagt. Mann bleek in staat veel registers aan stijlen te gebruiken. Dat maakt hem uniek.¹³⁵ Alfred Kossmann geniet van Manns vermogen van niets iets te maken.¹³⁶ Peter van Eeten is onder de indruk van Manns Joseph-romans.¹³⁷ In de romans weet Mann met zijn verbeeldingskracht en aanstekelijke verteltrant aannemelijk te maken dat het fictieve verhaal echt moet zijn gebeurd. Er zijn maar weinig schrijvers die beter schrijven.

4.2.4 Ruimte voor interpretatie

Mann gaf zijn lezers ruimte voor eigen interpretatie. A.P. Berkhout merkt op, dat Mann hield van toespelingen, maar voorkwam dat de meeste daarvan de lezer ontgingen. Dat wil niet zeggen, dat zijn werk eenvoudig te lezen is. Men moet zich inspannen om Mann te volgen. Mann heeft laten zien hoe men de mens en zijn handelen vanuit verschillende standpunten kan beoordelen.¹³⁸ Hij staat open voor alle ideeën en is zich bewust van zijn positie. Te allen tijde heeft hij voor Dinaux, Ros en Von Winter de nuance gezocht. Hij twijfelde altijd aan het eenduidige antwoord in de actualiteit. Veel liever nam hij de tijd het onderwerp nader te beschouwen.¹³⁹ Thomas Mann polemiseerde volgens Von Winter tegen alle versimpelde standpunten die de vrijheid van het individu en de autonomie van de geest in gevaar zouden kunnen brengen.¹⁴⁰ Hij zocht de middenweg om de mens zonder vooroordelen te accepteren en pas te oordelen na een zorgvuldige afweging.¹⁴¹

¹³⁰ Ibidem 34.

¹³¹ C. Soeteman, 'Beschouwingen van een onletterkundige', 112.

¹³² Paul Beers, 'De twee auteurs van De Toverberg', 81.

¹³³ Dinaux, Ros, Von Winter, Thomas Mann 1875-1975 - Ten geleide', 8.

¹³⁴ Frank Schuitemaker, *De Volkskrant* (1 maart 1975).

¹³⁵ Paul Haimon, 'Ook Nederland herdenkt Thomas Mann; Knappe vertaling van de Toverberg', *Limburgs Dagblad* (5 juli 1975) Vrijuit 2.

¹³⁶ Alfred Kossmann, 'Bij voorbaat: ter verdediging', *Vrije Volk* (8 maart 1975) 20.

¹³⁷ Peter van Eeten, 'Thomas Mann en zijn goddelijke comédie', *NRC Handelsblad* (1 augustus 1975) CS 4.

¹³⁸ A.P. Berkhout, 'Bij herlezing van Thomas Mann', 34-35.

¹³⁹ Dinaux, Ros, Von Winter, Thomas Mann 1875-1975 - Ten geleide', 10.

¹⁴⁰ Von Winter, Het beeld van de grote verwarring - De Toverberg van Thomas Mann', 17.

¹⁴¹ Ibidem 21.

4.2.5 Intellectueel baken

Mann gold als een intellectueel baken, een belangrijk auteur, hij stond voor de 'goede' Duitser. Hij vocht volgens Joachim Maass vanaf de twintiger jaren tegen het cultureel meerderwaardigheidsgevoel dat Duitsland bijna te gronde heeft gericht.¹⁴² Mann is bij uitstek een Duitse schrijver, die zich maatschappelijk en politiek uitte met gevoel voor de Duitse maatschappij.¹⁴³ Waarschijnlijk is hij volgens Maass de grootste schrijver, al is hij daarvoor misschien te afstandelijk en te beschouwend geweest.¹⁴⁴ Thomas Mann stond voor Von Winter niet buiten zijn tijd, hij onttrok zich er niet aan, de tijd werkte in hem en hij in haar. Vrijwel niemand kon dat beter verwoorden dan hij.¹⁴⁵ Zijn stellingname vereiste wel inzicht van de lezer. Mann schreef voor een intellectuele bovenlaag. Hij eisen aan de belangstelling, het uithoudingsvermogen, het geduld en de wil om wat te leren en na te slaan. Bovendien vragen zijn Duitstalige teksten volgens Berkhout grondige kennis van het Duits.¹⁴⁶ Mann heeft in de ogen van Hans Hom voorzien dat het 'Deutschtum' een maatschappelijke ramp veroorzaakte. Het nazisme zal Duitsland aan de rand van de afgrond brengen. Thomas Mann heeft de demonische kanten van het Duitse meerderwaardigheidsgevoel onderkend. Lang van tevoren ziet hij het fascisme aankomen en waarschuwt er uitdrukkelijk tegen.¹⁴⁷ Hij is voor de wereldliteratuur een belangrijk auteur, maar in de eerste plaats is hij een Duitse auteur.¹⁴⁸ Iedere eeuw brengt een genie voort om het geestelijk erfgoed over te dragen. Goethe was dat voor de 18de en 19de eeuw, Thomas Mann is dat voor Dinaux, Ros en Von Winter voor de 19de en 20ste.¹⁴⁹ Mann vormt het geweten van Duitsland, de geest van Europa, van vrijheid en democratie en een nieuw strijdbaar humanisme.¹⁵⁰ De gebroeders Mann behoren volgens Würzner tot de belangrijkste schrijvers van de moderne Duitse letterkunde. Het lijkt een uitgemaakte zaak te zijn, dat Thomas nog iets belangrijker is dan Heinrich.¹⁵¹ Het is voor Soeteman de vraag wie Manns gelijke in de 19de en 20ste eeuw is.¹⁵² Frank Schuitemaker vindt het terecht dat Mann veel van zijn lezers vroeg. Mann

¹⁴² Joachim Maass, 'Thomas Mann, de geschiedenis van een liefde in de geest', Clara Eggink vert., *Bzzlletin* 4 (1975) nummer 31, 9.

¹⁴³ Ibidem 9.

¹⁴⁴ Ibidem 10.

¹⁴⁵ Von Winter, Het beeld van de grote verwarring - De Toverberg van Thomas Mann', 27.

¹⁴⁶ A.P. Berkhout, 'Bij herlezing van Thomas Mann', 36.

¹⁴⁷ Hans Hom, 'Thomas Mann: een burger verwaald', 119.

¹⁴⁸ Ibidem 121.

¹⁴⁹ Carel Dinaux, 'Op bezoek in het Thomas Mann-Archiv', , *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 95.

¹⁵⁰ Ibidem 97.

¹⁵¹ M. H. Würzner, 'Heinrich en Thomas Mann', *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 81.

¹⁵² C. Soeteman, 'Beschouwingen van een onletterkundige', 114.

daagde uit.¹⁵³ Kossmann is van mening dat Mann door zijn eruditie een representant van het goede Duitsland was.¹⁵⁴ In een interview van Ben van der Velden met auteur Michel Tournier geeft Tournier aan wie zijn grote voorbeeld is: Thomas Mann.¹⁵⁵ Mann was altijd perfect geïnformeerd over zijn onderwerpen.

4.2.6 Discipline en plicht

Manns werkhouding was volgens Carel Dinaux er een van discipline en plicht. Hij leefde een regelmatig leven en in zijn werk was hij ongekennd streng voor zichzelf. Die 'Duitse' opvatting van werk wordt regelmatig genoemd in de teksten uit 1975. Zijn werkhouding, ook in het buitenland, wordt zelfs 'zelftucht' genoemd.¹⁵⁶ Zijn enorme discipline, stelt Von der Dunk, met de vaste dagindeling, de werkkamer waar hij niet mocht worden gestoord en zijn verzorgde uiterlijk zijn vaak genoemd.¹⁵⁷ Zijn zelftucht zorgde aldus Dinaux voor een wil om teksten te voltooien, hoe groot de opgave ook was en over welk onderwerp dan ook.¹⁵⁸ Dat maakt hem een uitzonderlijk groot schrijver. Rudi Boltendal haalt aan hoe Mann in contacten correct was en het belangrijk vond dat hij een persoonlijke noot aan dankbetuigingen toe kon voegen. Zo hoorde het, volgens Mann.¹⁵⁹

4.2.7 Collagetechniek

Mann staat voor Berkhout bekend om zijn werkwijze. Hij verzamelde materiaal uit veel bronnen en herschikte, herschreef en creëerde met de inhoud nieuwe inhoud. Het is knap hoe hij bronnen en citaten benutte. Zijn citaten komen uit talloze bronnen en vormen een uitdaging voor de ontwikkelde lezer.¹⁶⁰ Thomas Mann houdt zich aan de eis, dat de inhoud van de ontlening iets 'nieuws', iets interessants, moet zijn.¹⁶¹ Mann speelt met zijn citaten een spel met zijn lezer. Wie het citaat herkent

¹⁵³ Frank Schuitemaker, *De Volkskrant*, 39.

¹⁵⁴ Alfred Kossmann, 'Bij voorbaat: ter verdediging', 20.

¹⁵⁵ Ben van der Velden, 'Gesprek met Michel Tournier: Alles wat ik schrijf is kinderlijk', *NRC Handelsblad* (2 december 1975) Kunst 6.

¹⁵⁶ Carel Dinaux, 'Een uur met Thomas Mann' 14.

¹⁵⁷ H. W von der Dunk, 'Thomas Mann, artiest en burger', 124.

¹⁵⁸ Carel Dinaux, 'Op bezoek in het Thomas Mann-Archiv', *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 95.

¹⁵⁹ Rudi Boltendal, zonder titel, *Leeuwarder Courant* (9 augustus 1975).

¹⁶⁰ A.P. Berkhout, 'Bij herlezing van Thomas Mann', 36.

¹⁶¹ *Ibidem* 35.

en doorziet, is in staat Manns fijnzinnige ironie te onderkennen.¹⁶² Francis Bulhof stelt, dat Mann in zijn teksten een netwerk van verwijzingen opbouwt dat door de lezer slechts met de grootste inspanning aan de tekst kan worden ontworsteld en bewust gemaakt.¹⁶³ Frank Schuitemaker waardeert Manns vermogen zo veel bronnen te gebruiken.¹⁶⁴

4.2.8 Vernieuwer in de literatuur

In 1975 zien Dinaux, Ros en Von Winter in Mann een vernieuwer in de literatuur. Hij past conventionele motieven en verhaalelementen toe, maar geeft daar een eigen invulling aan (emulatie). Een voorbeeld daarvan is de verteller Severus Zeitblom in *Doctor Faustus*, die wel deelneemt aan het verhaal, maar die achteraf de geschiedenis reconstrueert. Zijn perspectief is dubieus: hij bewierookt Leverkühn en ziet daardoor Leverkühns handelen door een roze bril. Daarin ironiseert Mann het verhaalelement van de negentiende-eeuwse verteller. Manns motto luidde 'nichts machen, sondern sich etwas aus den Dingen machen'.¹⁶⁵ Berkhout vaak daar aan toe, dat Manns vernieuwing schuilt in zijn vermogen citaten en ontleningen een nieuwe lading te geven.¹⁶⁶ Dat maakt hem in zekere zin post-modern. Mann zag in zijn werkwijze overeenkomsten met componisten, die oudere en klassieke thema's en motieven gebruiken en toepassen in hun eigen werk. Mann biedt zijn lezers houvast, tenminste als ze de klassieke literatuur kennen. Manns teksten krijgen het predicaat 'tijdloos'.¹⁶⁷ Dat is een eigenschap van wereldliteratuur. Dat onderkent ook Frank Schuitemaker in de *De Volkskrant*¹⁶⁸. Kossmann vindt Mann een groot schrijver, maar niet zo gezaghebbend als Kafka of Joyce.¹⁶⁹ H. Wielek ziet dat Mann nog wordt gelezen, maar dat hij geen Kafka of Brecht is, die veel invloed op andere schrijvers hadden. Mann heeft geen opvolgers.¹⁷⁰

¹⁶² Ibidem 36.

¹⁶³ Francis Bulhof, 'The Magic Mountain revisited', *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 52.

¹⁶⁴ Frank Schuitemaker, *De Volkskrant*, 39.

¹⁶⁵ Dinaux, Ros, Von Winter, *Thomas Mann 1875-1975 - Ten geleide*, 8.

¹⁶⁶ A.P. Berkhout, 'Bij herlezing van Thomas Mann', 36.

¹⁶⁷ Ibidem 37.

¹⁶⁸ Frank Schuitemaker, *De Volkskrant*, 39.

¹⁶⁹ Alfred Kossmann, 'Bij voorbaat: ter verdediging', 20.

¹⁷⁰ H. Wielek, 'Bij de honderdste geboortedag van Thomas Mann: zijn werk en zijn maatschappij', *Kunst* RH11.

4.2.9 Humanistisch

Mann stond voor het humanistisch ideaal. Na de Eerste Wereldoorlog verandert Mann van een reactionaire nationalist in een democratische humanist.¹⁷¹ In zijn werk biedt hij de mens altijd een positieve uitweg.¹⁷² Geen van zijn romans kent volgens Von Winter een negatieve apotheose. In het ongunstigste geval, zoals in *Der Zauberberg*, is dat een open einde. Mann strijdt tegen dictatuur die de vrijheid van het individu en de autonomie van de geest in wil perken.¹⁷³ Hij staat volgens Berkhout open voor veel opinies en waakt ervoor dat hij te snel partij kiest. Mann toont hoe de mens en zijn handelen vanuit verschillende standpunten verschillend beoordeeld kan worden.¹⁷⁴ In zijn werk staat voor Dinaux de humaniteit als levensbeginsel voorop.¹⁷⁵ Manns openlijke afkeuring van het fascisme is volgens Von der Dunk daar een uitvloeisel van. Het is bijzonder dat Mann zo duidelijk stelling nam. Daarvoor was hij te gevoelig en te genuanceerd. Toch wilde hij geen meeloper zijn.¹⁷⁶ Hij zag de dreiging die van het fascisme uitging en wilde vanuit zijn positie als grootauteur aan Duitsers duidelijk maken welk gevaar op de loer lag. Humaan is bij Thomas Mann een sleutelwoord, hij noemde zijn humanisme zijn vorm van geloof. De tegenstelling van artiest en burger kan daarin worden gevat. Mann zag een taak voor de kunstenaar weggelegd.¹⁷⁷ Goedegebuure is van mening dat Mann de vertegenwoordiger van de Europese cultuur is, de humane en gematigde mens, niet alleen in politiek, maar ook in artistiek opzicht.¹⁷⁸ Hij is een vertegenwoordiger van de humaniteitsconceptie, die de conceptie is van de onafhankelijke burger, die een sterk gevoel voor culturele traditie heeft en die traditie verdedigt tegen de dictatuur van het instinct.¹⁷⁹ Kossmann vindt Mann een humanist die zonder grenzen te stellen en zonder voorbehoud zich uitspreekt.¹⁸⁰ Wielek haalt een toespraak van Mann uit 1930 aan. Daarin spreekt Mann uit, dat burgers en arbeiders samen optrekken teneinde een socialistische democratie te aanvaarden om zo het naziregime te bestrijden. Mann was in zijn humanistische ideeën militanter dan we nu denken.¹⁸¹

¹⁷¹ Dinaux, Ros, Von Winter, Thomas Mann 1875-1975 - Ten geleide', 2.

¹⁷² Ibidem 10.

¹⁷³ Von Winter, Het beeld van de grote verwarring - De Toverberg van Thomas Mann', 17.

¹⁷⁴ A.P. Berkhout, 'Bij herlezing van Thomas Mann', 34.

¹⁷⁵ Carel Dinaux, 'Een uur met Thomas Mann' 13.

¹⁷⁶ H. W von der Dunk, 'Thomas Mann, artiest en burger', 124.

¹⁷⁷ Ibidem 127.

¹⁷⁸ Jaap Goedegebuure, 'Menno ter Braak, interpreet en medestrijder van Thomas Mann', 48.

¹⁷⁹ Ibidem 49.

¹⁸⁰ Alfred Kossmann, 'Bij voorbaat: ter verdediging', 20.

¹⁸¹ H. Wielek, 'Bij de honderdste geboortedag van Thomas Mann: zijn werk en zijn maatschappij', Kunst RH11.

4.3 Conclusie

In 1975 is er opvallend meer aandacht voor het werk en leven van Thomas Mann. Het kan niet anders of de aandacht voor het herdenkingsjaar heeft daarin een rol gespeeld. Zowel getalsmatig als inhoudelijk is er aantoonbare aandacht voor Mann. Van de achttien literaire tijdschriften zijn er echter maar twee die gericht aandacht aan de herdenking schenken. Dat zijn *Maatstaf*, dat zelfs een dubbelnummer aan Mann wijdt, en *Bzzlletin*, dat in ieder nummer aandacht besteedt aan Mann. Ook het artikel van Beers in *De Revisor* moet worden genoemd. Het is opvallend dat de toon over het algemeen positief is. Toch is het de vraag of die aandacht Mann tot een 'figuur' heeft gemaakt. Daarvoor is er uiteindelijk toch te weinig en te kort aandacht rond zijn persoon geweest.

De conclusie is gerechtvaardigd dat het herdenkingsjaar 1975 heeft geleid tot gewijzigde patronen in de waardering van Thomas Mann. Dat gebeurde in kwantiteit, maar zeker ook in kwaliteit. Ook de toon veranderde. Toch is de aandacht in Nederland niet te vergelijken met de aandacht die het herdenkingsjaar in de beide Duitslanden teweegbracht. In de kranten is er ook aandacht voor Mann, maar die aandacht betreft vooral de vertaling van *Der Zauberberg* door Pé Hawinkels. In de culturele supplementen en literaire bijlagen van dagbladen als *NRC Handelsblad*, *De Volkskrant* en *Het Vrije Volk* verschijnen wel diepgravende analyses over Mann en de rol die hij voor het Nederlandse literaire discours heeft gespeeld. Die aandacht blijft al met al toch zeer bescheiden. De meeste literaire tijdschriften slaan het herdenkingsjaar zelfs over. De dagbladen uit de rechtse hoek (*De Telegraaf*, *Algemeen Dagblad*) besteden vrijwel geen aandacht aan Mann. Mann heeft even in de schijnwerpers gestaan, maar dat lijkt niet tot belangstelling van een grotere groep te hebben geleid. Voor een kleine groep heeft Mann wel weer de aandacht gekregen. Dat blijkt uit de blijken van waardering zoals die in dit hoofdstuk zijn genoemd. Voor deze groep wordt bevestigd wat ze wisten: Mann is een groot schrijver. Voor een enkeling (bijvoorbeeld Peter van Eeten in *NRC Handelsblad*) is er een deur geopend. Van Eeten heeft met plezier en ontzag Manns werk herlezen.

In het volgende hoofdstuk worden de patronen van waardering tot 1975 en in 1975 vergeleken.

5. Patronen in de receptie van Manns werk

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden de patronen in waardering voor de periode tot en met 1974 en in 1975 vergeleken. Over de periode vóór 1975 zijn relatief weinig artikelen verschenen die secundair aandacht aan de receptie van Mann besteden. Toch wordt met het corpus getracht uitspraken over de receptie van Manns werk te verzamelen en er patronen in te ontdekken. Secundaire literatuur over Mann ontbreekt.

5.2 Vergelijking receptie

Tot 1975 zijn patronen in uitspraken over Manns rol in Nederland uit secundaire literatuur te vinden.¹⁸² Het betreft de volgende argumenten:

- Mann in de rol van burger die ongewenst kunstenaar is; de eenzame, lijdende kunstenaar;
- De auteur die een leven lang kwaliteit bleef leveren;
- Arrangeur van bestaande ideeën en motieven;
- De klassieke auteur;
- De humanist, gewetensvol;
- De pleitbezorger van de (Duitse) democratie en cultuur;
- Manns gebruik van ironie en parodie;
- Manns rol van toeschouwer, boven de partijen.

Gedurende het herdenkingsjaar 1975 zijn argumenten over de rol van Mann en zijn werk te vinden.¹⁸³ Het gaat om de volgende opsomming:

- Worstelt met de rol van burger en kunstenaar; een lijdende kunstenaar;
- Worstelt met instinct versus ratio; cultuur en politiek zijn verbonden;
- Gebruikt humor, ironie en parodie; kent zelfspot;

¹⁸² Een uitgebreide toelichting is in hoofdstuk 3 te vinden.

¹⁸³ Een uitgebreide toelichting is in hoofdstuk 4 te vinden.

- Is stilist, verteller, toepassen van techniek; geweldige schrijver;
- Biedt de lezer ruimte voor eigen interpretatie; Staat open voor alle ideeën;
- Wordt gezien als intellectueel baken; het geweten van Duitsland in de 20e eeuw; heeft diepgang; schrijft voor een intellectuele bovenlaag;
- Zag de noodzaak van discipline en plicht;
- Knap hoe hij bronnen en citaten verwerkt; hij gebruikt collagetechniek; Hij durft wijdlopig te schrijven;
- Een vernieuwer in de literatuur;
- Draagt het humanistisch ideaal uit.

5.2.1 Overeenkomsten

Als beide reeksen naast elkaar worden gelegd, valt op dat bepaalde argumenten vrijwel ongewijzigd vóór 1975 en in 1975 voorkomen. Het belang van Mann in het Nederlandse literaire veld is voor een deel ongewijzigd. Dat is het geval met het meest voorkomende argument: Mann als burger, die ook kunstenaar is, maar die moeite met het evenwicht tussen die rollen heeft. De kunstenaar is een lijdend persoon. Het is opvallend dat tot in de twintiger jaren van de vorige eeuw aan Manns kwaliteiten wordt getwijfeld. Hij schrijft interessante werken, maar hij haalt niet het niveau van anderen. Mann is iemand die naar beste vermogen presteert. Het is opvallend dat in 1975 Mann wel degelijk als belangrijk kunstenaar wordt gezien. Zijn kwaliteiten zijn onomstreden, maar daar zit een verandering in. Met de jaren is Manns roem onomstreden geworden. Zijn kwaliteiten als burger-kunstenaar lijken alleen maar groter te zijn geworden. Dat hij met beide rollen heeft geworsteld, is voor velen duidelijk. Mann leeft als burger en gedraagt zich als burger. Zijn kunstenaarschap is altijd als een last gezien. Mann herkent in de kunstenaar een lijdend persoon. Die observatie is in de loop der jaren nauwelijks veranderd.

Mann werd vóór 1975 geroemd om zijn collagetechniek, het samenbrengen van inhoud uit verschillende bronnen om daarmee een nieuwe werkelijkheid te creëren. Hij wordt een arrangeur genoemd. Die kwalificatie is ook in 1975 te vinden, maar dan uitgebreider. Men waardeert Manns werkwijze meer. Mann verzamelt niet alleen, hij zal altijd met deze bronnen iets nieuws creëren. Die kwaliteit wordt in 1975 uitdrukkelijk geroemd. Daar is bijgekomen dat men Manns wijdlopig taalgebruik niet meer afkeurt. Hij heeft er geen moeite mee moeilijke en uitgebreide citaten te verwerken en die ook in bloemrijk taalgebruik op te nemen. Men erkent in 1975 dat die keuze zijn werk diepgang geeft.

Manns gebruik van ironie, parodie en humor is door de jaren heen herkend en gewaardeerd. Dat is in 1975 gelijk gebleven. Men doorziet zijn gebruik van ironie, waardoor hij afstand kan nemen en zijn lezer durft uit te dagen.

Door de jaren heen is de waardering voor zijn humanistische stellingname grotendeels gelijk gebleven. Zijn stellingname voor de democratie en tegen het fascisme heeft Mann goed onderbouwd. Het is een belangrijke bouwsteen in zijn teksten. Men herkent zijn omslag in denken na de Eerste Wereldoorlog. Het blijft bijzonder, dat Mann toen (hij was toen al bijna vijftig jaar oud) in staat was zijn wereldbeeld zo rigoureuus aan te passen.

Van alle tijden is ook het inzicht, dat Mann een pleitbezorger van de Duitse en Europese cultuur was. Dat gegeven is in de periode vóór 1975 zeker genoemd. In 1975 wordt daar aan toegevoegd dat Mann schreef voor een lezerspubliek dat een behoorlijke kennis van de Duitse taal en cultuur moest hebben. Die bovenlaag kon uitdaging vinden in de vele citaten en toespelingen. Die diepgang in zijn werk maakte Mann tot een intellectueel baken.

Mann heeft altijd de rol van toeschouwer ingenomen. Hij was onafhankelijk, stond niet buiten, maar boven de partijen. Daarbij kwam, dat Mann trachtte zijn oordeel uit te stellen. Die kwaliteit gebruikte hij om zijn lezerspubliek ruimte voor interpretatie te bieden. Dit inzicht is door de jaren heen zo goed als onveranderd gebleven.

Uit de reeks argumenten die wordt gebruikt om het belang van Mann te duiden komt naar voren dat Mann wel degelijk een rol in het Nederlandse literaire discours heeft gehad. In 1975 wordt die rol bevestigd. Men prijst zijn kwaliteiten als schrijver.

Tot zover een overzicht van patronen in de receptie van Manns werk die niet of nauwelijks aan verandering onderhevig waren. Dat geldt voor ongeveer de helft van alle argumenten. Het is interessant te onderscheiden wat wezenlijk in 1975 veranderde. Zoals eerder is opgemerkt leidde de hernieuwde en grotere aandacht tijdens het herdenkingsjaar tot een kleine golf aan publicaties. Die publicaties laten deels andere argumenten dan voorheen zien.

5.2.2 Verschillen

In de periode tot 1975 werden argumenten in de receptie genoemd die niet of nauwelijks in 1975 terugkeerden. Dat gold voor het argument dat Mann een leven lang kwaliteit bleef leveren. Hij voldeed hiermee aan het criterium van wereldliteratuur. Mann ontwikkelde zich ook nog na zijn

vijftigste levensjaar. In de resterende dertig jaar wist hij nog werken te produceren die nog steeds veel waardering genieten. Een voorbeeld daarvan verscheen in 1947: *Doktor Faustus, Das Leben des deutschen Tonsetzers Adrian Leverkühn, erzählt von einem Freunde*. Mann werd in dat jaar tweeënzeventig jaar.

Mann wordt tot 1975 een klassiek auteur genoemd. Hij hanteert motieven en verhaalelementen uit de negentiende eeuw en baseert zich in zijn bronnen op werk van klassieke auteurs. Dat argument wordt in 1975 deels onderschreven, maar het is opvallend dat er een uitbreiding plaatsvindt. Nieuw in 1975 is een aantal argumenten dat een andere kijk op Mann geeft en dat vooral positief is. Mann worstelde met de tegenstelling instinct-ratio. Deze tegenstelling is in het verleden bijvoorbeeld genoemd in besprekingen van *Der Tod in Venedig*, maar niet expliciet. In 1975 herkent men de tegenstelling in al zijn teksten.

In 1975 is er aandacht voor Manns kwaliteiten als stilist, verteller, en gebruiker van oude en nieuwe verhaaltechnieken. Hij heeft een onvoorstelbaar taalvermogen. Dat blijkt uit zijn woordkeuze, die kan variëren als het verhaal dat vraagt. Zijn gewaagde lange zinnen zijn grammaticaal juist. Mann vertelt gemakkelijk, hij kan verhalen een pointe geven. Zijn gevoel voor humor maakt gebeurtenissen aantrekkelijk. Diverse keren spreekt men uit wat een geweldige schrijver hij was. Men herontdekt hem.

Een onderbelicht gegeven in de eerdere periode is dat Mann een onvoorstelbaar gedisciplineerd schrijver was. Hij zag de noodzaak van discipline en plicht. Alleen dan kan men een topprestatie leveren. Vóór de Tweede Wereldoorlog werd wel opgemerkt dat Mann een harde werker was met een bijna Pruisisch plichtsbesef. Echter, dat werd juist niet direct als kwaliteit gezien. Men vond hoogstens dat hij zijn best deed, maar dat die inspanning niet zonder meer tot grote werken leidde. Dat is anders in 1975. Men prijst zijn doorzettingsvermogen. Dat vermogen stelde hem in staat teksten van ongekend formaat te produceren. Zijn bronnenkennis is van een ongekend niveau.

Hiervoor is al genoemd, dat men Mann in 1975 eerder een vernieuwer dan een klassiek auteur noemde. Joyce en Kafka staan in hoger aanzien dan Mann. Men vindt Mann eerder een moderne auteur. De term post-modern zou van toepassing kunnen zijn als wordt gesteld dat hij nieuwe inhoud en duiding aan klassieke bronnen geeft. Zijn gebruik van ironie maakt dat hij klassieke clichés kan bekritisieren en bagatelliseren. Zijn sterkte is gelegen in het feit dat hij niet alleen klassieke bronnen gebruikt, maar dat hij deze bronnen in translatie en imitatie in zijn werk gebruikt. Daar komt in 1975 als argument de emulatie bij, het overtreffen van het origineel. Hij bewerkt bronnen dusdanig, dat ze een nieuwe inhoud en duiding krijgen. Uit dit materiaal weet hij een nieuwe tekst te concipiëren.

Mann wordt in 1975 geprezen om zijn standpunt dat kunst en politiek onlosmakelijk zijn verbonden. Het is duidelijk dat degene die voor het een kiest, het andere veronachtzaamt. Daarom moet een kunstenaar voeling met de maatschappij houden en de politicus moet interesse voor de cultuur hebben. Voor Mann is de waarheid geen absoluut gegeven. Hij keert zich af van de gedachte dat er één algemeen geldende waarheid zou zijn. Daarmee zet hij zich af tegen confessionele critici en critici uit fascistische en communistische hoek. Alleen in synthese komt men tot succes.

Mann wordt tot 1975 gezien als een belangrijk auteur. Die status wordt in 1975 bevestigd en zelfs uitgebreid. Slechts weinigen uiten kritiek. Een voorbeeld van een negatieve houding is te vinden bij Frank Schuitemaker in *De Volkskrant*. Hij vindt de roem van Mann overtrokken, Mann heeft zijn periode gehad en doet niet meer ter zake. Overigens relativeert hij dat standpunt in een later artikel.

5.2.3 Vergelijking met Duitsland

In hoofdstuk 2 is ingegaan op de receptie van Manns werk in Duitsland voor de Tweede Wereldoorlog, na de Tweede Wereldoorlog in de BRD en de DDR en na de hereniging van de beide Duitslanden. Het is evident dat argumenten om Manns belang aan te duiden deels overeenkomen. Mann is in Duitsland lang gezien als het geweten van de natie. Daarin kan hij gerust een 'figuur' worden genoemd. Er zijn echter ook grote verschillen. Dat geldt niet alleen voor Nederland. Er zijn ook verschillen tussen de DDR en de BRD. In de DDR is Mann gezien als een volksschrijver. In de BRD werd Mann vooral ter rechterzijde bekritiseerd, omdat hij na de oorlog voor één Duitsland pleitte, hij de rol van oud-Nazi's op belangrijke posten bekritiseerde en omdat hij lering wilde trekken uit de situatie gedurende de dertiger jaren. Men keek liever niet terug, terwijl Mann dat juist wilde.

Een opvallend verschil met de argumentatie in Nederland is zijn rol als politieke duider. Die rol ontbreekt in Nederland geheel. Men ziet vooral de literator, minder de duider. In Duitsland speelt Manns stellingname in fundamentele discussies over het verleden, heden en de toekomst van Duitsland een essentiële rol. Dat zelfs de Bondsprezidenten daar expliciet aandacht aan besteedden, is evident. Die rol wordt na de hereniging van de beide Duitslanden nog sterker in toespraken benadrukt. Gesteld kan worden dat Mann in Duitsland als 'figuur' wordt gezien door zijn literaire en essayistische kwaliteiten.

5.3 Conclusie

De patronen in de waardering van Mann en zijn teksten blijven deels gelijk, deels verandert de waardering en wordt de waardering uitgebreider. De inductieve methode van Sanders maakt het mogelijk patronen te onderscheiden en daarmee de overeenkomsten en verschillen te beschrijven. Met Sanders methode is het mogelijk te achterhalen wie op welk moment wat heeft gezegd. De waarde van die uiting is te herleiden tot wat in die periode geldend bleek. Daardoor is het mogelijk voor een bepaalde periode uitspraken over de receptie van Manns werk te doen. In hoofdstuk 3 en 4 is dat gebeurd. Bepaalde patronen blijven gehandhaafd, andere patronen verschuiven, verdwijnen of komen juist op. De oorzaak lijkt te liggen in het feit dat in 1975 Manns werk tijdens het herdenkingsjaar opnieuw in de schijnwerpers kwam.

Het is duidelijk dat de patronen in de waardering van Thomas Mann deels een ongewijzigde receptie laten zien. Dat geldt voor Mann als burger, die zich ook voelt zich kunstenaar en een kunstenaar ziet lijden. Het is knap hoe hij bronnen en citaten verwerkt. Hij gebruikt collagetechniek en durft wijdlopig te formuleren. Men waardeert dat hij het humanistisch ideaal uitdraagt. Hij is een intellectueel baken en het geweten van Duitsland in de 20e eeuw. Zijn werk heeft diepgang. Hij schrijft voor een intellectuele bovenlaag. Manns gevoel voor humor, ironie en parodie is sterk. Hij kent zelfspot. Mann de lezer ruimte voor eigen interpretatie. Hij staat open voor alle ideeën.

Er zijn ook patronen die veranderen, verdwijnen of opkomen. Vóór 1975 ziet men Mann een leven lang kwaliteit leveren. Men noemt hem klassiek. In 1975 ziet men juist dat hij een modern auteur is. Hij worstelt met de tegenstelling instinct versus ratio. Cultuur en politiek zijn verbonden. Wie voor één van beide kiest, begaat de fout de andere te veronachtzamen. Zijn stijl, verteltrant en techniek zijn van ongekend niveau. Hij durft wijdlopig te schrijven. Hij zag de noodzaak van discipline en plicht om kwaliteit te kunnen leveren. Het is knap hoe hij bronnen en citaten verwerkt. Mann gebruikt collagetechniek om het origineel te verbeteren en te overtreffen.

Mann blijkt in 1975 voor veel invloedrijke personen een geweldige schrijver. Daarover is iedereen het eens. Toch is het de vraag wat die kwaliteiten aan aanzien opleverden. Mann is groot, maar het is de vraag in hoeverre de herdenking zijn statuus heeft bevestigd. Kan hij werkelijk een 'figuur' worden genoemd, een auteur die richting geeft en die als voorbeeld dient? Voor sommige critici is dat zeer zeker waar. De onderbouwing voor dat standpunt wordt uitgebreid met nieuwe argumenten. Of hij buiten de primaire en secundaire semiotische gemeenschap meer wordt gewaardeerd, is nog maar de vraag. In 1975 verschijnen diverse vertalingen, maar of die werkelijk door een groot publiek zijn gelezen, is zeer de vraag. Het aantal herdrukken is beperkt. Er is hoogstens een kleine piek in

aandacht geweest. Het gevolg van die aandacht is in latere jaren nauwelijks waar te nemen. Er verschijnt relatief weinig werk in vertaling.

6. Conclusie

6.1 Centrale vraag

In dit onderzoek heeft de vraag centraal gestaan:

‘In hoeverre leidde in 1975 de viering van de honderdste geboortedag van Thomas Mann in Nederland tot een verandering van het beeld van Mann en diens werk?’

Uit hoofdstuk 3 is gebleken, dat in de periode tot 1975 er weinig aandacht voor het werk van Mann was. Van een rol als ‘figuur’ was geen sprake. In het herdenkingsjaar 1975 is dat beeld aanmerkelijk genuanceerder. Er zijn artikelen die primair Mann en zijn werk als onderwerp hebben. Patronen zijn breder en diepgaander te herkennen. De invloed van Mann op het literaire leven die critici hem toedichten, lijkt echter weinig veranderd. Hij speelt een relatief kleine rol in het Nederlandse literaire discours. Het zijn insiders die zijn werk lezen. Van veel invloed op bijvoorbeeld lezers uit de tertiaire semiotische gemeenschap lijkt hij niet te zijn.

De systeemtheorie van Sanders is een bruikbaar hulpmiddel gebleken. Het repertoire van de beide periodes is te reconstrueren door artikelen over Mann vanuit een discursieve invalshoek te bekijken en te zoeken naar terugkerende (discursieve) patronen. Uit de hoofdstukken 3 en 4 is gebleken, dat receptie van het werk van een auteur is te reconstrueren. Vergelijking, zoals in hoofdstuk 5 is gebeurd, laat de overeenkomsten, verschillen en ontwikkeling in receptie zien.

In dit onderzoek is uit het onderdeel ‘model’ gebruik gemaakt van het derde item ‘figuur’ (‘verwijzingen naar een gereputeerde voorganger die als richtinggevend wordt opgevoerd’). Thomas Mann is de beroemde auteur, die zo vaak in artikelen wordt genoemd, dat hij een bruikbaar onderwerp kan vormen voor het onderzoek naar gelijkblijvende of veranderende patronen in receptie. Hij moet dan als richtinggevend worden gezien. Of hij in Nederland dezelfde status heeft als in Duitsland heeft, is zeer de vraag. In de Duitse broncultuur vervult Mann een veel grotere rol dan in de Nederlandse doelcultuur. Manns inzet tijdens maatschappelijke debatten heeft in Duitsland een veel grotere rol gespeeld. Hij was het geweten van Duitsland. Die rol vervult hij in Nederland niet: in het Nederlandse taalgebied is nog geen biografie van Mann in Nederland geschreven, er is in Nederland geen genootschap dat onderzoek naar Mann entameert en op secundair niveau verschijnen er in Nederland weinig onderzoeken naar zijn leven en werk. Hoewel niet de volledige receptie is bekeken, kan worden geconcludeerd dat Mann zeker een rol in het Nederlandse literaire systeem heeft gehad, zij het geen heel grote rol. Mann kan in Nederland slechts in beperkte mate als

'figuur' dienen. Die rol is veranderd in 1975: er zijn meer argumenten voor die rol gekomen en er waren meer recensenten die aandacht aan Mann besteedden.

Uit het voorgaande hoofdstuk valt te concluderen dat de waardering van Thomas Mann als persoon en zijn werk inderdaad verandert door de aandacht die de persoon en zijn werk tijdens het herdenkingsjaar heeft gekregen. In kwantitatieve zin is er meer aandacht in literaire tijdschriften, in kwalitatieve zin wordt meer ingegaan op zijn kwaliteiten. In Manns werk is de waardering diepgaander en veelzijdiger. Dat alles maakt, dat de aandacht tijdens het herdenkingsjaar 1975 de waardering van Thomas Mann heeft beïnvloed. In 1975 ziet men dat hij een modern auteur is. Hij worstelt met de tegenstelling instinct versus ratio. Voor Mann zijn cultuur en politiek een niet te scheiden paar. Wie voor één van beide kiest, begaat de fout de andere te veronachtzamen. Zijn stijl, verteltrant en techniek zijn van ongekend niveau. Hij durft wijdlopig te schrijven. Hij zag de noodzaak van discipline en plicht om kwaliteit te leveren. Het is knap hoe hij bronnen en citaten verwerkt. Hij gebruikt collagetechniek om het origineel te verbeteren en te overtreffen. Mann blijkt in 1975 een geweldige schrijver. Die aandacht verdwijnt echter na het herdenkingsjaar.

6.2 Vervolgonderzoek

Het mag duidelijk zijn dat Mann voor Nederland nog een redelijk gesloten boek is. Er liggen voldoende mogelijkheden voor verder onderzoek, die hierna worden beschreven.

- Allereerst kan de invloed van Mann op bepaalde vormen van literatuur worden onderzocht. Dat kan naar analogie van het werk van Carl De Strycker, waarin hij de invloed van Paul Celan op de Nederlandstalige poëzie heeft onderzocht.¹⁸⁴ Iets dergelijks kan ook voor Manns invloed op de Nederlandse romankunst worden gestart.
- Er is weinig bekend over buitenlandse auteurs die in Nederland als 'figuur' dienen. Nader onderzoek kan uitwijzen of er auteurs zijn die die rol spelen en wie dat zijn. Voor zo'n rol zouden bijvoorbeeld nog levende auteurs kunnen dienen als Jonathan Frantzen, Michel Houellebecq, Robert Menasse, Olga Tokarczuk, Orhan Pamuk en Karl Ove Knausgard.
- Een andere insteek heeft bijvoorbeeld Léon Hanssen gebruikt in zijn tweedelige biografie van Menno ter Braak. Hanssen ziet het werk van Mann niet als doel, maar als middel om Ter Braak te duiden.¹⁸⁵ Een biografie over de rol van Mann in het Nederlands discours zou het

¹⁸⁴ Carl de Strycker, *Celan auseinandergeschrieben. Paul Celan in de Nederlandstalige poëzie* (Gent 2011).

¹⁸⁵ Léon Hanssen, *Want alle verlies is winst; Sterven als een polemist* (Amsterdam 2000; 2001).

vervolg hebben kunnen zijn. Léon Hanssen heeft in een ver verleden aangegeven dat hij daar weinig materiaal voor vond. Misschien is na zo veel jaren later dat materiaal wel voorhanden.

- Een verdere mogelijkheid voor onderzoek is Manns invloed op de ironie-opvatting van een individuele auteur als Harry Mulisch. Mulisch heeft vaak aangegeven zeer te zijn beïnvloed door Manns opvattingen. In *De Procedure*, een late roman van Mulisch uit 1998, komen opvallend veel overeenkomsten met teksten van Mann voor.
- Simon Vestdijk heeft de invloed van Mann op zijn werk zien veranderen. De cesuur voor de Tweede Wereldoorlog, nog specifiek de publicatie in 1947 door Mann van *Doktor Faustus*. Na lezing van deze roman is Vestdijks houding ten opzichte van Mann aanmerkelijk positiever geworden. Piet Kralt en J.H. de Roder hebben in de *Vestdijkkroniek* daar reeds aandacht aan geschonken. Mann geldt voor zowel Mulisch als Vestdijk onmiskenbaar als 'figuur'. De uitwerking van deze stelling kan onderwerp van onderzoek zijn.
- Ook de waardering van Mann door P. F. Thomése is interessant. Thomése is een nog levende auteur die Mann als voorbeeld stelt. Waarschijnlijk zijn meer contemporaine auteurs door Mann beïnvloed. Het kan interessant zijn te onderzoeken wat die invloed inhoudt.
- De invloed en receptie van één werk (*Der Zauberberg*, *Doktor Faustus*) is tot nu toe niet onderzocht. Interessant is bijvoorbeeld welke invloed de vertalingen van Hawinkels (1975) en Driessen (2012) van *Der Zauberberg* hebben gehad op contemporaine auteurs.
- Individuele schrijvers doorzien de conventies die worden gehanteerd en experimenteren met de regels. Postmoderne schrijvers hebben dat veelvuldig laten zien. Nader onderzoek kan verduidelijken wat de keuzes van postmoderne auteurs inhielden en in hoeverre Mann een inspiratiebron vormt.
- De invloed van Mann op leden van de tertiaire semiotische gemeenschap is nog niet onderzocht. Te denken valt aan Manns invloed op de keuze van titels door leeskringen.

Het is duidelijk dat Manns werk en de invloed in het Nederlandse taalgebied nog redelijk onontgonnen terrein vormen. Voor sommigen geldt hij overduidelijk als 'figuur'. Die groep is echter zeer klein. Misschien geeft nader onderzoek meer duidelijkheid.

Nawoord

In 2024 is het honderd jaar geleden dat *Der Zauberberg* werd gepubliceerd. Tot op heden is er in Nederland niet één artikel over dat onderwerp verschenen. Dat is een groot verschil met Duitsland, waar onder andere 'Die Thomas Mann Gesellschaft' het *Jahrbuch 2024* als thema *Der Zauberberg* zal hebben. Er zijn reeds diverse nieuwe boeken over Mann verschenen (Martina Schönbacher: *Splitterpoetologie. Thomas Manns Gerda-Komplex zwischen Bibliothek, Frühwerk und "Joseph in Ägypten"* en Nikolai Blaumer und Benno Herz (Hg.): *Das Thomas Mann House. Politischer Denkort am Pazifik*). Meer publicaties in het Duits volgen dit jaar.

In 2025 wordt Manns honderdvijftigste geboortedag herdacht. Die gebeurtenis zal in het Duits taalgebied ongetwijfeld opnieuw tot de nodige aandacht leiden. Mann blijft in het Duits taalgebied een 'figuur'. Die rol van 'figuur' fluctueert wel. Mann heeft ook perioden gekend dat zijn werk minder werd gewaardeerd, maar over het algemeen is hij toch gezien als belangrijk auteur. Het is de vraag of die aandacht er ook in andere landen zal zijn. In Nederland is er vooralsnog geen aandacht. Zelfs Manns uitgeverij heeft bij navraag aangegeven geen bijzondere activiteiten te ontplooien.

Alles duidt erop dat de aandacht voor de invloed die Thomas Mann in Nederland heeft gehad wel aanwezig is, maar dat die aandacht niet daadwerkelijk zal veranderen. Dat vind ik spijtig. Een auteur van een dergelijke statuur verdient beter.

Samenvatting

In dit onderzoek wordt de vraag beantwoord of en in hoeverre het herdenkingsjaar 1975 de receptie van het werk van Thomas Mann heeft beïnvloed. Die receptie is zeker veranderd. Er was meer aandacht voor Manns teksten en leven en de receptie was overwegend positief. Toch kan slechts ten dele worden gesteld dat Thomas Mann een 'figuur' in termen van de inductieve methode van Mathijs Sanders is. Daarvoor is Manns invloed te gering en worden zijn teksten te weinig besproken en onderzocht. In het Nederlandse taalgebied is nog geen biografie van Mann geschreven, er is in Nederland geen genootschap dat onderzoek naar Mann stimuleert en op secundair niveau verschijnen er in Nederland geen onderzoeken naar zijn leven en werk. In zijn vaderland Duitsland kan hij wel een 'figuur' worden genoemd.

De inductieve methode van Sanders is een bruikbaar hulpmiddel gebleken. Vanuit de verschillende publicaties kon een beeld worden geschetst van de waardering van Mann in Nederland.

In 1975 ziet men dat hij een modern auteur is. Hij worstelt met de tegenstelling instinct versus ratio. Voor Mann zijn cultuur en politiek een niet te scheiden paar. Wie voor één van beide kiest, begaat de fout de andere te veronachtzamen. Zijn stijl, verteltrant en techniek zijn van ongekend niveau. Hij durft wijdlopig te schrijven. Hij zag de noodzaak van discipline en plicht om kwaliteit te leveren. Het is knap hoe hij bronnen en citaten verwerkt. Hij gebruikt collagetechniek om het origineel te verbeteren en te overtreffen.

Mann blijkt in 1975 een gewaardeerd schrijver. Die aandacht verdwijnt echter weer na het herdenkingsjaar.

Summary

This research will answer the question of whether and to what extent the commemorative year 1975 influenced the reception of Thomas Mann's work. That reception has certainly changed. More attention was paid to Mann's lyrics and life, and the reception was mostly positive. However, it can only partly be said that Thomas Mann is a 'figure' in terms of the inductive method of Mathijs Sanders. Mann's influence is too limited for that, and his texts are not discussed and researched enough. No biography of Mann has yet been written in Dutch, there is no society in the Netherlands that stimulates research into Mann, and at secondary level there are no studies of Mann's life and work in the Netherlands. In his native Germany, he can be called a 'figure'.

Sanders' inductive method has proven to be a useful tool. From the various publications, a picture could be sketched of Mann's appreciation in the Dutch-speaking world.

In 1975 he becomes recognised as a modern author. He struggles with the contradiction between instinct and reason. For Mann, culture and politics are an inseparable pair. Whoever chooses one of the two commits the mistake of neglecting the other. His style, narrative style and technique are of an unprecedented level. He dares to write at length. He saw the need for discipline and duty to deliver quality. It is clever how he incorporates sources and quotes. He uses collage technique to enhance and surpass the original.

In 1975, Mann proved to be an esteemed writer. However, that attention disappears after the commemorative year.

Literatuurlijst

Assche, Hilda van, 'De literaire tijdschriften in Nederland. Door Sjoerd van Faassen', *Bibliografie van de literaire tijdschriften in Vlaanderen en Nederland. De tijdschriften verschenen in 1975*, Rob Roemans-Stichting (Antwerpen 1977), 195-320.

Beers, Paul, 'De twee auteurs van De Toverberg', *De Revisor* 2 (1975) 81.

Berkhout, A.P. 'Bij herlezing van Thomas Mann', *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 33-36.

Boltendal, Rudi, zonder titel, *Leeuwarder Courant* (9 augustus 1975).

Bulhof, Francis, 'The Magic Mountain revisited', *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 50-52.

Buurman, P., *Duitse literatuur in de Nederlandse dagbladpers 1930-1955. Een historisch-documentair receptie-onderzoek* (proefschrift Vrije Universiteit, Amsterdam 1996) 255-272.

Damrosch, David, 'What is world literature?' (2003) in: Th D'haen, ea ed., *World literature: a reader* (Londen en New York 2013) 198-206, aldaar 201-205.

Dinaux, Carel, 'Thomas Mann en de Duitse democratie', *De Nieuwe Gids* 44 (1929) 172.

Dinaux, C.J.E., 'Een kritisch credo', *Maatstaf* 16 (1968-1969) 476.

Dinaux, C.J.E, Martin Ros, G.A. von Winter, 'Thomas Mann 1875-1975. Ten geleide', *Maatstaf* (1975) nummer 5/6, 1-12.

Dinaux, Carel, 'Een uur met Thomas Mann', *Maatstaf* 23 nummer 5/6 nummer 5/6, 13-14.

Dinaux, Carel, 'Op bezoek in het Thomas Mann-Archiv', *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 95.

Doorman, Maarten, 'Grand Hotel Afgrond en wij. Over tijd en engagement in 'Der Zauberberg'', *Hollands Maandblad* (2011) 47.

Dunk, H.W. von der, 'Thomas Mann, artiest en burger', *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 123-125.

Eeten, Peter van, 'Thomas Mann en zijn goddelijke comedie', *NRC Handelsblad* 1 augustus 1975, CS 4.

Eggink, Clara, 'Menno ter Braak en Thomas Mann', *Bzzlletin* 4 (1975) nummer 31, 18-19.

Fenoulhet, Jane, 'De scheppende elite', *Vestdijkkroniek*. (1981) 38.

Fokkema, Douwe, en Elrud Ibsch, *Het Modernisme in de Europese letterkunde*, (Amsterdam 1984) 10-11; 22-23; 34-49; 289-290; 311.

Goedegebuure, Jaap, 'Menno ter Braak, interpreet en medestrijder van Thomas Mann', *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 47-48.

Haimon, Paul, 'Ook Nederland herdenkt Thomas Mann. Knappe vertaling van de Toverberg', *Limburgs Dagblad* (5 juli 1975) Vrijuit 2.

Hall, J.N. van, 'Buitenlandsche letterkunde', *De Gids* 70 (1906) 561, 567.

Hanssen, Léon, 'Het geweten van Duitsland'. Een bloemlezing van interviews met Thomas Mann', *Bzzlletin* 13 (1984-85) 51.

Hanssen, Léon, Martin Ros, G.A. von Winter, 'An amazing Family, waarom daarom', *Maatstaf* 33 (1985) nummer 8/9, 2.

Hanssen, Léon, 'Bemind en bewonderd van jongs af. Thomas Mann en Nederland', *Maatstaf* 33 (1985) 143-147.

Hanssen, Léon, 'Mann, Mulisch en de mythe', *Trouw*, 13 november 2010. Paginanummer niet zichtbaar.

Heugten J. van, 'Thomas Mann', *Streven* 9 (1955-1956) 1, 3, 7.

Hohmann, Brigitte, 'Thomas Mann für den Vorstand der Goethe-Gesellschaft nicht tragbar', In: *Thomas Mann Jahrbuch* 24 (2011) 210-216.

Holmes, James S., 'De brug bij Bommel herbouwen', Peter Verstegen vert., in: T. Naaijken e.a. ed., *Denken over vertalen*. Tekstboek vertaalwetenschap (Nijmegen 2010) 183.

Hom, Hans, 'Thomas Mann: een burger verdwaald', *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 117, 119.

Janssen Perio, E.M., 'Ideologieën der persoonlijkheid', *Tirade* 1 (1957) 204.

Kossmann, Alfred, 'Aschenbach's onrechtvaardigheid', *Maatstaf* 5 (1957-1958) 402.

Kossmann, Alfred, 'Bij voorbaat: ter verdediging', *Vrije Volk* (8 maart 1975) 20.

Kralt, P, 'Dichter versus burger. Het beeld van Thomas Mann bij Vestdijk', *Vestdijkkroniek* (1995) 172.

Kurzke, Hermann, 'Die Politisierung des Unpolitischen', In: *Thomas Mann Jahrbuch* 22 (2009) 62-65.

Lehnert, Joachim, 'Thomas Manns Modernität', In: *Thomas Mann Jahrbuch* 18 (2005) 274-275.

- Maass, Joachim, 'Thomas Mann, de geschiedenis van een liefde in de geest', Clara Eggink vert., *Bzzlletin* 4 (1975) nummer 31, 9.
- Matthijssse, André, 'Thomas Mann 1975. De lijdende kunstenaarsnatuur', *Bzzlletin* 3 (1975) nummer 24, 13.
- Matthijssse, André, 'Thomas Mann 1975. Nogmaals: De lijdende kunstenaarsnatuur', *Bzzlletin* 3 (1974-1975) nummer 25, 11-13.
- Matthijssse, André, 'Thomas Mann 1975. De verwantschap met Hermann Hesse', *Bzzlletin* 3 (1975) nummer 27, 18.
- Matthijssse, André, 'Thomas Mann 1975. Een nogal onverwachte overeenkomst over de trekken van de jeugdige Thomas Mann', *Bzzlletin* 4 (1975) nummer 28, 13-15.
- Matthijssse, André, 'Thomas Mann 1975. 'Een reisje naar Wenen en Heinrich bijvoorbeeld', *Bzzlletin* 4 (1975) nummer 30, 35-37.
- Matthijssse, André, 'Thomas Mann 1975. Momenten uit een ontwikkeling', *Bzzlletin* 4 (1975) nummer 31, 21.
- Meijer, R.P., 'Nog geen geschiedenis: enkele aspecten van de moderne Nederlandse literatuur', *Tirade* 17 (december 1973) 635-636.
- Nies, Martin, 'Die unwahrscheinlichste der Städte. Raum als Zeichen in Thomas Manns Der Tod in Venedig', In: *Wollust des Untergangs, 100 Jahre Thomas Manns Der Tod in Venedig* (Göttingen 2012) 19.
- Oosterholt, Jan, 'Internationale neerlandistiek en de onbegrensde mogelijkheden van het receptie-onderzoek', *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 125 (2009) 190.
- Oosterholt, Jan, 'Buitenlandse literatuur als katalysator in het poëtische debat. Berthold Auerbach en het genre van de dorpsvertelling in het Nederlandse literaire systeem (1845-1885)', *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 128 (2012) 236.
- Pappe, Alexander, 'Zur Thomas-Mann-Rezeption in den Reden der deutschen Bundespräsidenten', *Thomas Mann Jahrbuch* 36 (2023) 131-144.
- Pils, Holger und Kerstin Klein, 'Daten zur Rezeption', In: *Wollust des Untergangs, 100 Jahre Thomas Manns Der Tod in Venedig* (Göttingen 2012) 172-173.
- 'Postmodernisme', Algemeen letterkundig lexicon (2012-..).
- Roder, J.H. de, 'Het glinsterend pantser leest Doktor Faustus. Vestdijk tegenover Thomas Mann', *Vestdijk-jaarboek* (1997) 83, 92.

- Röling, B.V.A., 'In vredes naam vergeten?', *Maatstaf* 11 (1963-1964) 65.
- Rost, Nico, 'Thomas Mann en zijn 'Tooverberg'', *Groot Nederland* 24 (1926) 532-533.
- Rotenstreich, Mirjam, 'Is Kossmann Thomas Mann schatplichtig? Een vergelijking tussen 'Geur der droefenis' en 'Tonio Kröger'', *Bzzlletin* 15-16 (1986) 43, 49.
- Sanders, Mathijs, 'De receptie van buitenlandse literatuur in Nederland in de twintigste eeuw', *Neerlandistiek* (oktober 2007) 1-4.
- Sanders, Mathijs, *Europese papieren. Intellectueel grensverkeer in het interbellum* (Nijmegen 2016) 169-185.
- Sanders, Mathijs, 'De grootauteur', in: Erica van Boven en Pieter Verstraeten ed., , *Schrijverstypen. De moderne auteur tussen individu en collectief* (Hilversum 2016) 152-153.
- Schuitmaker, Frank, 'Thomas Mann lijkt eeuw ingehaald door de tijd', *De Volkskrant* 1 maart 1975.
- Schuitmaker, Frank, zonder titel, *De Volkskrant* (21 juni 1975) 39.
- Soeteman, C., 'Beschouwingen van een onletterkundige', *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 112-114.
- Ternoo, E., 'Een en ander over de esthetica van de roman', *Tirade* 5 (april 1961) 250-251.
- Thomése, P.F., 'Enkele paralipomena aangaande Thomas Mann', *De Gids* 169 (2006) 121, 123, 127, 128.
- Uffelen, Herbert van, 'Wie zoekt, die vindt... Nederlandse migrantenliteratuur in Duitse vertaling, zum Zweiten!', *Neerlandica extra Muros* (2006) 10.
- Velden, Ben van der, 'Gesprek met Michel Tournier. Alles wat ik schrijf is kinderlijk', *NRC Handelsblad* (2 december 1975) Kunst 6.
- Wahl, Volker, 'Thomas Manns Weimarer Ehrenbürgerschaft von 1949 und der schwierige Weg dorthin', In: *Thomas Mann Jahrbuch* 22 (2009) 101-102; 107-108.
- Wentholt, Rob, 'Over D.H. Lawrence en Thomas Mann', *Tirade* 30 (1986) 382, 388.
- Wiegmann, Roswitha, 'Georg Lukács en Thomas Mann', Hans Hom vert. *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 105, 108-109.
- Wielek, H., 'Bij de honderdste geboortedag van Thomas Mann. zijn werk en zijn maatschappij', *Trouw* (6 juni 1975) Kunst RH11.

Winter, G.A. von, 'Het beeld van de grote verwarring. De Toverberg van Thomas Mann', *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 17, 19, 27, 29.

Wisskirchen, Hans, 'Politische Lektüren. Die Rezeption der Brüder Heinrich und Thomas Mann im geteilten Deutschland zwischen 1945 und 1955', *Thomas Mann Jahrbuch* 27 (2014) 40.

Wolf, Herman, 'Studies over hedendaagsche Duitse letterkunde, II. Thomas Mann', *Groot Nederland* 15 (1917) 626-628.

Würzner. M. H., 'Heinrich en Thomas Mann', *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 81-84.

Würzner M. H., 'De beoordeling van Thomas Mann in West- en Oost-Duitsland na 1945', *Maatstaf* 23 (1975) nummer 5/6, 99, 103.

Zoggel, Marc van, 'Een échte ironicus'. De rol van Thomas Mann in de ironieopvatting van Harry Mulisch', *Internationale Neerlandistiek* 51 (2013) nummer 3, 204.

Websites

<https://www.nobelprize.org/prizes/literature/1929/mann/speech/>

<https://www.tzum.info/2024/01/nieuws-vertaler-paul-beers-1935-2024-overleden/>

Bijlage 1 bijdragen in Nederlandse literaire tijdschriften en dagbladen 1975

De opsomming is alfabetisch op achternaam.

Hilda van Assche (1922-2009) publiceerde van 1960 tot 1991 bibliografieën van de literaire tijdschriften in Vlaanderen en Nederland. Ook van individuele schrijvers verzorgde zij de bibliografieën van Vlaamse auteurs. Daarnaast verzorgde zij uitgaven van Middelnederlandse teksten, waaronder die van de abele spelen. Haar werk is in dit onderzoek gebruikt om een overzicht van alle Nederlandse tijdschriften uit 1975 te verkrijgen.

Paul Beers (1935-2024) is vertaler van Duitse en Franse literatuur. Hij vertaalde Witold Gombrowicz, Ingeborg Bachmann, Robert Menasse en ego-documenten van Thomas, Golo en Erika Mann.¹⁸⁶ Daarnaast was hij mede-redacteur van *De Revisor* en recenseerde hij vertaalde literatuur voor de *Volkskrant* en *Vrij Nederland*.

A.P. Berkhout (1926-?) was germanist.

Rudi Boltendal (1924-1993) was publicist, redacteur van de *Leeuwarder Courant* tot okt. 1974; hij was voorzitter van *It Skriuwersboun* in 1975, wethouder van Heerenveen in 1975. Hij schreef artikelen over vooral Duitse, vooroorlogse literatoren en vertaalde.

Francis Bulhof (1930-2020) heeft van 1966 tot 1981 leiding gegeven aan de Nederlandse sectie van het Department of Germanic Languages aan de Universiteit van Texas. Van 1982 tot 1995 was hij hoogleraar Neerlandistiek in Oldenburg. In zijn werk lag de nadruk op het Modernisme in de Europese literatuur en de Nederlandse literatuur in het interbellum. In 1966 promoveerde Bulhof op de herhaling als structurelement in *Der Zauberberg*.

Carel Dinaux (1898-1980) studeerde Chinees, Staathuishoudkunde en Economie. Hij vertaalde in 1927 *Der Zauberberg*, later vertaalde Dinaux onder meer *Kinderleed*, *Tristan*, *De verwisselde hoofden*, *Kinderen in verwarring en verdriet* en *Charlotte in Weimar*. Hij correspondeerde regelmatig met Mann. Daarnaast werkte hij als essayist en criticus voor diverse bladen. In 1975 verzorgde hij het voorwoord voor het dubbelnummer van *Maatstaf*, dat Thomas Mann als onderwerp had.

Hermann von der Dunk (1928-2018) was een Nederlands historicus van Duitse afkomst. Hij was van 1967 tot 1990 hoogleraar contemporaine geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Von der

¹⁸⁶ <https://www.letterenfonds.nl/nl/entry/3674/paul-beers>

Dunk promoveerde hij op de dissertatie *Der Deutsche Vormärz und Belgien, 1830-1848*. Zijn aandacht ging vooral uit naar de twintigste eeuw, specifiek de ontwikkelingen in Duitsland.

Peter van Eeten was recensent voor *NRC Handelsblad*. Daarnaast publiceerde hij onder andere over de dichters Kloos en Gossaert. Daarnaast schreef hij onder andere over spellingsvereenvoudiging.

Clara Eggink (1906-1991) was bekend als dichteres, prozaschrijfster en vertaalster. Zij publiceerde in de literaire tijdschriften *De Gids*, *Forum*, *Helikon*, *De Gemeenschap*, *Maatstaf*, *Critisch Bulletin* en *Bzzlletin*. Daarnaast was ze medewerkster van de dagbladen *De Stem* en *De Telegraaf* en had twintig jaar lang een boekenrubriek in het *Leidsch Dagblad*.

Jaap Goedegebuure (1947) is Neerlandicus en criticus. Hij promoveerde op het werk van Hendrik Marsman. Tot 2012 was Goedegebuure hoogleraar in Tilburg en Leiden. Hij recenseerde talloze werken en publiceert tot op heden over moderne Nederlandse letterkunde.

Paul Haimon (1913-1996) werkte als journalist, dichter, prozaïst, kunstschilder, biograaf, toneel- en jeugdboekenschrijver. Hij schreef recensies voor het *Limburgs Dagblad*.

Léon Hanssen (1955) is cultuurhistoricus, literatuurwetenschapper en biograaf. Hij promoveerde in 1996 op Johan Huizinga en de troost van de geschiedenis. In 2013 werd Hanssen aan de Tilburgse universiteit benoemd als buitengewoon hoogleraar Life Writing and Cultural Memory. Hanssen publiceerde regelmatig over Harry Mulisch. In 2000 en 2001 verscheen zijn tweedelige biografie van Menno ter Braak. Daarna voltooide hij nog een biografie van Mondriaan.

Hans Hom (1942) is vertaler van werk van Thomas Mann, Robert Musil, Walter Benjamin en Peter Handke. Als schrijver publiceerde hij twee romans. Hom was als redacteur actief voor *Maatstaf* en *Vrij Nederland*.

Alfred Kossmann (1922-1998) was auteur, vertaler, dichter en recensent voor onder andere *Het Vrije Volk*. Hij won verschillende literaire prijzen.

André Matthijsse (1947-2006) was redacteur van *Bzzlletin* en kenner van de Duitse taal, cultuur en literatuur. Tot zijn dood was hij persvoorlichter van de Publieke Omroep en woordvoerder van de Raad van Bestuur van de NOS. Matthijsse publiceerde in *De Revisor* en *Bzzlletin*. Van het laatste tijdschrift was hij redacteur.

Martin Mooij (1930-2014) was oprichter van Poetry International. Hij werd verder bekend als schrijver, recensent en vertaler.

Harry Mulisch (1927-2010) was een van de bekendste Nederlandse naoorlogse auteurs. Ook als essayist verwierf hij bekendheid. Hij is de meest vertaalde auteur in het Nederlands taalgebied.

Mulisch was zeer goed bekend met de cultuur van Midden-Europa. Een van zijn favoriete auteurs was Thomas Mann.

Martin Ros (1937-2020) was uitgever bij de Arbeiderspers, redacteur van onder meer *Maatstaf*, boekenrecensent, radiopresentator, schrijver, vertaler en publicist. Ook hij verzorgde, net als Carel Dinaux, het voorwoord bij het dubbelnummer van *Maatstaf*.

Frank Schuitemaker was recensent voor *De Volkskrant*.

Cor Soeteman (1912-2005) was hoogleraar Duits taalkunde in Leiden. Later werd hij in Leiden rector-magnificus. Hij is bekend als kenner van het werk van Thomas Mann.

Ben van der Velden (1942) was recensent voor *NRC Handelsblad*. Daarnaast schreef hij onder andere over Em. Macron en over de EU en Brussel.

Roswitha Wiegmann studeerde Duitse taal- en letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam. Ze publiceerde in de zeventiger jaren in *Maatstaf*, *De Revisor*, *Raster* en *Bzzlletin* over Duitse literatuur, in het bijzonder over de DDR.

H. Wielek was het pseudoniem van Wilhelm Kweksilber (1912-1988). Hij werkte als publicist en criticus voor onder meer *Trouw*. Voor een groot aantal kranten en tijdschriften, zoals *De Vlam*, *Vrij Nederland*, *Het Parool*, *De Nieuwe Linie*, *Kroniek van Kunst en Cultuur* en *Tijd en Taak*, schreef hij beschouwingen en kritieken over - vooral Duitse - literatuur. Als criticus toonde Wielek veel waardering voor de literatuur uit West-Duitsland. Hij was hij lange tijd bestuurslid en vice-voorzitter van de Nederlandse afdeling van de internationale schrijversbond PEN en maakte deel uit van het landelijke 5 mei-Comité, waarvan hij ook enige jaren voorzitter was.

G.A. (Joe) von Winter (1936-2008) werkte als bibliothecaris van het Goethe Instituut en de Bibliotheca Philosophica Hermetica. Hij redigeerde voor de Arbeiderspers vertalingen van Thomas Mann, waaronder *De Buddenbrooks*, *De Toverberg*, *Doctor Faustus* en *Dagboeken*.

Hans Würzner (1927-2009) promoveerde in Heidelberg en werd later hoogleraar Duitse letterkunde in Leiden. Hij publiceerde bundels over de Duitse en de Oostenrijkse exilliteratuur en auteurs die in Nederland onderdak vonden.